

“Sürgünde Muhalefet, Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi” Işığında Avrupa’nın Doğu Siyaseti Tasavvurunda Oryantalizmin Tezahürü

The Visibility of Orientalism in the Concept of Europe’s Eastern Politics in the Light of the “Opposition in Exile, Hürriyet Newspaper of Namık Kemal”

Sacide Nur AKKAYA*

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan kolonizasyon faaliyetleri neticesinde Avrupalı devletler; Afrika, Doğu ve Asya üzerinde bir sömürgecilik yarışına girmiş ve bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu’nun geniş toprakları, bu devletlerin ilgi alanına giren önemli bir coğrafya olarak öne çıkmıştır. Çeşitli modernleşme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ve siyasi dengenin düzeltilmesi için ciddi gayretlerin sarf edildiği bu dönemde Osmanlı devleti aydınları, basın yolu ile ifade ettikleri düşüncelerle düzenin iyileştirilmesi ve devlet yapısının tekrar güç kazanması yolunda önemli bir çaba göstermiştir. Bu bakımdan, Yeni Osmanlıların Avrupada sürgünde iken yayınladıkları Hürriyet gazetesi, hem dönemin güncel siyasi tarihine ışık tutan bilgiler içermesi hem de Avrupa’nın Doğu politikasına dair detayları yansıtmaları bakımından önemli bir kaynak konumundadır. Bu gazetenin Latin alfabesine aktarılmış halini ihtiva eden “Sürgünde Muhalefet, Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)” adlı eserdeki makalelerden derlenen verilerden hareketle hazırlanan bu çalışmada, Avrupalı devletlerin Doğu coğrafyasına yönelik politik yaklaşımları incelenmiş ve bu bağlamda, bölge için geliştirdikleri siyasi tasavvur içerisindeki oryantalizm kavramını ilgilendiren unsurlara ışık tutulmaya çalışılmıştır. Makalenin giriş kısmında, Avrupa medeniyeti, modernleşme & emperyalizm ilişkisi, Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşanan modernleşme süreci konuları irdelenmiştir. Ayrıca, bu makalenin yazımında kullanılan bilimsel metod hakkında detaylı bilgi verilmiş, “söylem analizi metodunun” anlamı ve söz konusu çalışmada nasıl bir çerçevede kullanıldığı anlatılmıştır. İkinci bölümde, Yeni Osmanlılar ve Hürriyet gazetesi konuları ele alınmıştır. Yeni Osmanlılar hareketinin tarihsel gelişim süreci aktarılmış ve bu aydın grubunun Osmanlı siyasi tarihindeki önemi ele alınmıştır. Bölümün ikinci kısmında, Yeni Osmanlıların basın faaliyetlerini tanımlayan Jön Türk basın hareketi irdelenmiş ve bu bağlamda, bu makalenin ana kaynağı olan Hürriyet gazetesi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bağlamda, gazetenin ortaya çıkış süreci, tarihsel gelişimi ve gazeteye konu olan önemli meseleler aktarılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Doğu siyaseti çerçevesinde, yüzyıllar içerisinde gelişen oryantalizm politikası hakkında genel bilgi verilmiştir. Oryantalizmin tarihsel gelişimi anlatılarak, bunun sömürgecilik kavramı ile olan ilişkisi anlatılmıştır. Ayrıca, dönemin sömürgecilik bağlamındaki en önemli konusu olan “Doğu Sorunu”na değinilmiştir. Çalışmanın asıl kısmını oluşturulan dördüncü

* Dr., E-mail: snakkaya@dusgen.com. ORCID: 0000-0002-1520-9937

bölümde, Hürriyet gazetesindeki veriler ışığında Avrupa’nın Doğu siyaseti tasavvurunda oryantalizm politikasının görünürlüğü, belirli bir çerçeve etrafında ele alınmıştır. Bu bağlamda ele alınan veriler, “Medeni Batılı Karşısında Barbar Doğulu” ve “Şark Meselesi” başlıkları altında irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şark Meselesi, Hürriyet Gazetesi, Yeni Osmanlılar, Oryantalizm, Avrupa.

Abstract

As a result of the colonization activities that accelerated from the second half of the 19th century, European states embarked on a serious colonial race in Africa, East & Asia. In this context, the vast lands of the Ottoman Empire came to the fore as an important geography that was of interest to these states. In this period, the intellectuals of the Ottoman state made an important effort to improve the existing order and regain the state structure with the thoughts they expressed through the press. In this respect, Hürriyet newspaper, published by the New Ottomans, was an important source both in terms of containing information that sheds light on the current political history of the period and reflecting the details of Europe’s Eastern policy. In this study, the political approaches of the European states towards the Eastern geography were examined in the light of the articles from the book “Opposition in Exile, Hürriyet Newspaper of Namık Kemal”, which includes the transliteration of Hürriyet Newspaper into Latin alphabet. In this context, it was tried to shed light on the elements related to the concept of orientalism in the political approach they developed for the region. In the second and third sections, general information is given about the New Ottomans, Hürriyet newspaper and the orientalism policy that has developed over the centuries within the framework of Europe’s Eastern policy. In the fourth part, which is the main part of the study, the visibility of orientalism policy in Europe’s Eastern politics is discussed within a certain framework in the light of the data in Hürriyet newspaper. In the introduction part of the article, European civilization, the relationship between modernization and imperialism, and the modernization process in the last period of the Ottoman Empire were examined. In addition, detailed information was given about the scientific method used in the writing of this article, the meaning of the “discourse analysis method” and how it was used in the study in question were explained. In the second part, the subjects of the New Ottomans and Hürriyet newspaper are discussed. The historical development process of the New Ottomans movement is conveyed and the importance of this intellectual group in Ottoman political history is discussed. In the second part of the chapter, the Young Turk press movement, which defines the press activities of the New Ottomans, is examined and in this context, information about the Hürriyet newspaper, which is the main source of this article, is given. In this context, the emergence process of the newspaper, its historical development and important issues that are the subject of the newspaper are conveyed. In the third chapter, general information is given about the orientalist policy that has developed over the centuries within the framework of Eastern politics. The historical development of orientalism is explained and its relationship with the concept of colonialism is explained. Added to these, information was given about the “Eastern Question”, which was the most important subject of the period in the context of colonialism. In the fourth chapter, which is the main part of the study, the visibility of orientalism policy in Europe’s eastern policy envisioning in the light of the data in Hürriyet newspaper is discussed within a certain framework. The data discussed in this context were examined under the titles of the “Barbarian Eastern versus the Civilized Westerner” and the “Eastern Question”.

Keywords: Eastern Question, Hürriyet Newspaper, The New Ottomans, Orientalism, Europe.

1. Giriş

Temelde iklim determinizmi sayesinde birbirinin zıddı olarak tanımlanan Asya ve Avrupa, tarihsel süreç içerisinde bu bölgelerde yaşayan toplulukların karşı karşıya gelmesi ve vuku bulan çeşitli olaylar neticesinde, “Osmanlı-Müslüman medeniyetine karşı Avrupa-Hristiyan

medeniyet idraki”ne bürünmüştür. Her bakımdan farklı dinamiklere sahip olan, genelinde Asya ve Avrupa, özelinde ise Hristiyan Batı ve Müslüman Osmanlı karşılaşmasında, başta Osmanlı İmparatorluğu gücüne karşı ayakta kalmaya çalışan Batı, coğrafi keşifler ve sanayileşmenin yarattığı güç sayesinde, hâkim konuma gelmiştir. Bu süreç sonrasında, Avrupa’ya bakışın Osmanlı literatüründe değiştiği, XVIII. asır Osmanlı eserlerinde “Frengistan” tabirinin yerini yavaş yavaş Avrupa ifadesinin almaya başladığı görülür. Avrupa’nın Doğu’ya bakışı ise, 11. yüzyıldan itibaren Doğu ve Asya coğrafyasına yapılmaya başlanan çok yönlü araştırmalar ve seyahatler etrafında; bir “ötekilik” bilinci çerçevesinde şekillenir. Buharın keşfi sonrasında, Avrupa’nın Hindistan’a erişiminin hızlanması ile ciddi bir zenginlik elde edilmiş ve Fransız İhtilali akabinde kimlik normu olarak dinin yerini medeniyetin almasıyla beraber, ötekileştirme tarzları da “mümin/kafir”den, “medeni/barbar, Batılı/Doğulu”ya dönüşmüştür (Gencer, 2019, s. 207-15).

Marx’ın “Batı dünyasına katılma” olarak tasvir ettiği bu mutlak modernleşme süreci, sanayileşme ile artan hammadde ihtiyacı nedeniyle, Avrupalı devletlerin Batı-dışı topraklarda yayılcı bir politika çerçevesinde sömürgeler kurma sürecini de beraberinde getirir. Fakat bu sürecin önemi, Avrupalı büyük devletlerin emperyalist amaçlarını, toplumları medenileştirme misyonu arkasına saklayarak gerçekleştirmeleridir. Yayılcı faaliyetlerin yürütülebilmesi adına hedef bölge halkının peşinen geri kalmış sayıldığı ve Batılının zorunlu olarak bu yabancıları medenileştirmesinin gerektiği bir anlayış çerçevesinde yapılan taarruzlar, Şark Meselesi adı verilen dönemle beraber Doğu topraklarında daha net görünür hale gelmiştir. 1789’da Napoléon’un Mısır seferi ile başlayan Doğu tahakkümü politikası, I. Dünya Savaşı döneminde somut bir neticeye varmış ve uzun asırlar Osmanlı Devleti’ne ait olan Balkan, Ortadoğu ve Afrika’daki toprakları, büyük Batılı devletlerin sömürgesi haline gelmiştir.

Tarihsel süreç bu şekilde ilerlerken, bir yandan yıkılmanın eşiğinde olan, diğer yandan da modernleşme gayretine tutunarak ayakta kalmaya çalışan Osmanlı Devleti toplumunda, aydın kesimin hem bu kötü gidişata çareler üretmeye çalışarak bir dizi muhalif düşünceler de ürettiği hem de Batı medeniyetinin merkeze konulduğu bir çağdaşlaşma serüvenine ayak uydurmaya çalıştığı görülür. Bu bağlamda, Osmanlı döneminin yetiştirdiği Cumhuriyet’in önde gelen aydın ve bürokratlarından olan Ahmet Hamdi Tanpınar’ın, “Tanzimat devrinin ilk ideolojisi medeniyetçilik” şeklindeki ifadesi (Tanpınar, 2003, s. 152), İmparatorluğun son ve en önemli muhalif gruplarından Genç Osmanlıların Avrupa’ya bakışının ne çerçevede şekillendiğini anlatması bakımından kayda değerdir. Son dönem Osmanlı aydını, modernleşme tasavvurunu, “Asya’nın bilgeliliği ve İslam kültürünün gücünden feyz alarak, Avrupa’nın medeniyetini hayata tatbikle hayal edilen medeni seviyeye erişileceği ve İmparatorluğun da bekasının ancak böyle sağlanabileceği” düşüncesi üzerine kurduğunu birçok farklı mecrada özellikle ifade etse de reel modernleşme dönüşümü bu şekilde gerçekleşmemiştir. 1774’te Türklerin yenilgisi ile sonuçlanan Osmanlı-Rus Harbi sonrası devlet içerisinde başlatılan Avrupa tarzında ıslahat yapma fikrinin, genel itibari ile Avrupa’dan hazır alınan ürün ve müesseselerin teşekkülü çerçevesinde uygulanması ve Avrupa medeniyetinin arka planı ile pek ilgilenilmemesi nedeniyle (Gencer, s. 262-73) yapılan yeniliklerin yerli kültürle çatıştığı ve kalıcı olmadığı bir modernleşme dönemi yaşanır. Bu da, İslam dünyasını ve Osmanlı toplumunu krize sürükleyen sürecin, aslında, Napoléon’un Mısır

seferiyle başlayan Doğu/Batı medeniyetleri savaşının ta kendisi (Gencer, s. 300) ile ilgili olduğunu göstermektedir.

Osmanlı modernleşmesinin sancılı ve karmaşık bir süreç içerisinde ilerlediği bu dönemde, 1868-70 tarihleri arasında Genç Osmanlıların yayın organı olarak faaliyet gösteren Hürriyet gazetesinde yayınlanan makalelerde, güncel siyasi meseleler her yönü ile ele alınırken; Şark Meselesi etrafında Doğu bölgesine ilgisi azami biçimde artan Avrupa’nın Doğu siyasetiyle ilgili de önemli ipuçlarının da bu yazılara yansdığı görülür. Bu bağlamda, Avrupalı büyük devletlerin diğer ülkelere karşı siyasi yaklaşımlarının en önemli temellerinden birisi olan “Medeni Batılı Karşısında Barbar Doğulu” anlayışı, Hindistan, Suriye gibi farklı bölgelerdeki Fransa ve İngiltere yayımlacılığı gibi meseleler, dönemin Doğu’yu ilgilendiren en aktif siyasi olayı Şark Meselesi’nin hem tarihsel süreçleri ve bu olayların Osmanlı aydını tarafından nasıl bir süzgeçten geçirilerek anlatıldığıının karakteristik tahlili, incelenen bu makaleler sayesinde mümkün olmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada yöntem olarak “söylem analizi metodu” kullanılmıştır. Konuşma ve metinler aracılığıyla oluşan anlam ürünleri ile ilgilenen bir araştırma yöntemi olan bu yöntemi, medyanın saf gerçeği nasıl konumlandığı ve sınıflandığıını inceleyen, sonrasında da kullanılan dil üzerinden bir kategorilendirme işlemi gerçekleştiren bir bilimsel yaklaşım olarak açıklamak mümkündür (Çağlar, 2010, s. 199-204). Bundan hareketle, Osmanlı’nın son dönem aydınları tarafından yayınlanan Hürriyet gazetesi makaleleri, toplumsal etkileşimin dil ile ilgili olan çeşitli düzeylerini çözümlenmeye yönelik ilerleyen, eleştirel bir yaklaşım çerçevesinde incelenmiştir. Toplumsal dünyanın kuruluşunda söylemin etkin rolü ve bu etkin rolün gücü ile oluşturulan oryantalizm politikasının yapı taşlarının da göz önünde tutulduğu bu çalışmada, Edward Said’in teorik temelini oluşturduğu “oryantalizm” kavramından hareket edilmiştir. Bu bilgi çerçevesi etrafında Osmanlı aydınınının söylem pratikleri çözümlenmeye çalışılmış ve bununla bağlantılı olan, dönemin önemli politik olayları, bu metinler içerisinde söz konusu bakışın hakimiyeti ile gözlemlenmiştir.

2. Yeni Osmanlılar ve Hürriyet Gazetesi

2.1. Yeni Osmanlılar Kimdir?

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılı, muhalif hareketlerin oldukça aktif olduğu tarihsel bir dönem olarak yerini korur. Özellikle 1800’ler sonrası, devlet yönetimiyle alakalı, yöneticilerden farklı düşünceleri ve Batı felsefesinden oldukça etkilenmiş düşünce yapılarıyla “Genç Osmanlılar”, bu karşıt fikirler arasında en kayda değer topluluk olarak öne çıkar. “Genç Türkler” (Young Turks) tabirinin, ilk defa 1828 yılında Charles MacFarlane tarafından dönemin Genç Osmanlı nesline atıfta bulunarak kullanıldığı görülür (Constantinople in 1821, s. 58). Daha sonra 1855’te Fransız tarihçi Abdolnimo Ubicini, hem II. Mahmud dönemindeki reform hareketine katılan devlet adamlarını, hem de Sultan Abdülmecid döneminin Batılılaşma yanlısı Tanzimat ricalini tanımlamak için “Jeune Turquie de Mahmoud” ve “Jeune Turquie d’Abdul Medjid” ifadelerine yer vermiştir (La Turquie Actuelle, s. 160-165). 1889 yılından itibaren Jön Türklük bilhassa

İstanbul'daki okullarda yüksek öğrenim gören talebelerin muhalefet hareketi haline gelmiş, 1894'te bürokrat, subay ve ulema katılımıyla geniş bir yelpazeye yayılmış ve bilhassa 1895 sonrasında ivme kazanmıştır.

“Yeni Osmanlılar” ifadesi, gruba ait yayın organlarından birisi olan ve bu makalenin kaynak malzemelerini içeren Hürriyet gazetesinde de kullanılır. Gazetenin Fransızca olarak basıldığı matbaa “Imprimerie Centrale de la Jeune Turquie” şeklinde tarif edilirken, Hürriyet başlığının altında “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” ibaresi yer almıştır. Hürriyet gazetesinde, kimi zaman da, “Jeunes Turquie” tercümesi olarak “Yeni Osmanlılar” ibaresi yerine “Türkistan'ın erbab-ı şebabi” ifadesine yer verilir. 1893 yılına gelindiğinde ise, Macar asıllı müsteşrik Arminius Vambery Jön Türkler ifadesini, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi Yeni Osmanlılar'ı tanımlamak için kullanacaktır (Hanioğlu, 2001, s. 584-7). Bu tanım, bu çalışmadaki ana verileri oluşturan Hürriyet gazetesi makalelerinin ağırlıklı olarak bu iki isim tarafından kaleme alınmış olması bakımından ayrıca önemlidir. Nitekim, Namık Kemal ve Ziya Paşa, son dönem Osmanlı entelijansiyası arasında, hürriyet, demokrasi gibi kavramlara dikkat çeken aktivist düşünürler olarak, Türk-Osmanlı siyasi tarih geçmişinde önemli bir yerde durmaktadır. Onların meseleleri ele alışı, bu bağlamda kaleme aldıkları eserler ve Osmanlı İmparatorluğu'nu tekrar ayağa kaldırma gayreti çerçevesinde geliştirdikleri düşünceler, hem dönem panoramasının anlaşılmasına yardımcı olmakta hem de yenilikçi aydın kesimin zihin dünyasını anlamayı daha da kolaylaştırmaktadır.

2.2. Jön Türk Basını ve Hürriyet Gazetesi

Jön Türklerin gerçekleştirdiği basın faaliyetleri, Osmanlı basın tarihinin önemli bir kategorisini teşkil eder. Devrin sansür uygulamaları nedeniyle, bir anlamda 1878-1908 dönemi Osmanlı siyasi düşünceleri ve tartışmalarının daha ziyade bu basın faaliyetleri içerisinde yer aldığını söylemek mümkündür. Ayrıca, Yeni Osmanlılar döneminin, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilginç bir fikri gelişme devri olduğu da yine bu gazeteler aracılığıyla görülebilmektedir. Örgütsel düzenlemelerden dini makalelere, ihtilalci temalardan entelektüel tartışmalara kadar her türlü konunun işlendiği bu basın aktiviteleri (Hanioğlu, s. 587) içerisinde Hürriyet, İbret gibi gazeteler, okumuşlar için Batı'ya yeni bir pencere açmış, dünya politikasının izlenmesi bu tabakada yerleşmeye başlamıştır (Mardin, 1991, s. 91). Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları tarafından yayımlanan kayda değer yayın organlarından bir tanesi, 1868-1870 yılları arasında Londra ve Cenevre'de yayımlanan Hürriyet gazetesidir. Muhbir'den sonra Avrupa'da yayımlanan ikinci Türk gazetesi olma özelliği taşıyan bu gazete içeriğinde, dönemin aktif politik meselelerine dair fikirler, Avrupa siyasetine dair güncel detaylara yer verildiği görülebilmektedir. 1868 Haziran-1870 Haziran ayları arasında önce Londra'da ve sonra da Cenevre'de toplamda 100 sayı olarak yayınlanan Hürriyet'in içeriği, Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından hazırlanmıştır.

Avrupa'da Yeni Osmanlılar tarafından yayınlanan diğer gazetelere göre hem çok daha uzun ömürlü olan hem de çok daha geniş kitlelere ulaşarak Osmanlı kamuoyunu belirlemede ciddi bir rol oynayan Hürriyet gazetesinde kalem oynatan bu iki ismin yazıları ile, maliyeden

eğitime, askeriyeden diplomasiye Osmanlı idaresinin tüm sorunları eleştirel bir nazarla masaya yatırılmış ve böylece bu gazete aracılığıyla Yeni Osmanlılar meşruti bir siyasi rejimin tasarısının da müdafasını yapmışlardır (Topal, 2018, s. 21). Genellikle Tanzimat Fermanı ile Tanzimat hareketinin tenkidi, Şark meselesi, Paris Konferansı, Bulgar meselesi gibi konuların işlendiği gazetede her fırsatta hedefin Padişah değil, Babıali’nin olduğu belirtilmesi de ayrıca dikkate değerdir. Muhtevası itibariyle bir haber gazetesinden çok devrin siyasi ve içtimai meselelerinin ele alınıp tartışıldığı bir fikir dergisi hüviyetinde olan Hürriyet, siyaset bilimcilerinin, tarihçilerin, sosyologların ve ilahiyatçıların vazgeçemeyeceği bir kaynaktır (Çelik, 1998, s. 506-507). Bu bağlamda, gazete içerisinde yer alan bilgiler, sadece Osmanlı iç siyasetini değil, Avrupa siyasetini ilgilendiren güncel veriler içermesi bakımından da önemlidir. Kemal ve Ziya Paşa, Osmanlı İmparatorluğu’nun düzen sorununu tartışırken, Avrupa siyasi arenasına dair derinlikli analizler de ortaya koymuşlardır. Bu paylaşımlar detaylı bir şekilde incelendiğinde, Avrupa’nın Doğu siyasetinde oryantalizm meselesinin tezahürünün iki ana konu etrafında şekillendiği ve bunlardan birincisinin, Batı-dışı toplumların medeniyet yoksunu oluşları ve ikincisinin de dönemin en önemli siyasi mevzularından olan Şark Meselesi çerçevesinde geliştiği görülmektedir.

3. Avrupa’nın Doğu Siyaseti ve Oryantalizm Politikası

Hürriyet gazetesindeki ifadeler ışığında Avrupa’nın Doğu siyasetindeki oryantalizm odaklı yaklaşımları ortaya koymadan önce, dönem Avrupasının Doğu politikasını ve Şark meselesini belirli açılardan ele almak gerekir. Zira, politik arenada Şark meselesi adıyla yer alan Avrupa’nın Doğu siyaseti tasavvuru, bu makale için derlenen verileri bir kat daha anlamlı kılmakta ve süreci, siyasi bilim tarihinde belirli bir yere oturtmaya yardımcı olmaktadır. 11. yüzyıldan itibaren başlamakla beraber, özellikle Haçlı Seferleri ve coğrafi keşiflerden sonra, Avrupa’nın dış siyaseti “sömürgecilik” fikri üzerinden yükselir. Keşifler neticesinde artan maddi imkanlar, Avrupa’nın fetih faaliyetlerini hızlandırırken, 15. yüzyıl sonlarından itibaren görünürlüğü artan Avrupa merkezli yayılmacılık politikası, emperyalizm terimi ile yan yana yürür. İngiltere, İspanya ve Fransa gibi devletler, yabancı insan ve bölgeleri sömürgeci bir anlayış çerçevesinde kontrol altına alma politikaları geliştirir. Bu anlamda bir terim olarak emperyalizmi; emperyal devletlerin güç, prestij, stratejik avantaj, ucuz iş gücü, doğal kaynakları, yeni pazarlara erişim gibi unsurlar çerçevesinde bölge halkından ve topraklarından fayda sağlamaları; bunun yanında, yerli toplumun da güçlü askeri & ekonomik güce karşı kendini savunamayacak bir konuma itilmesi şeklinde açıklamak mümkündür (Griffiths, O’Callaghan & Roach, 2008, s. 155-56). Batı-dışı toplumların peşinen barbar olarak tanımlandığı ve faydalanma amaçlı taarruzların, bir medenileştirme hareketi olarak meşrulaştırılmaya çalışıldığı bu politik çerçevede, yaratılışları ve yaşayış şekilleri itibari ile doğal olarak medeniyet yoksunu sayılan bu topluluklar karşısında Avrupalı kuşatmacılara düşen görev, onları eğitmek ve yönetmektir.

19. y.y. ortasına kadar belirli bir çerçevede sürdürülen ve bir “kültürler savaşı” olarak da tanımlanabilecek olan bu yaklaşım, sanayileşme ve sömürgecilik hareketleri sonrasında belirli bir güce erişen büyük Avrupalı devletlerin topraklarını çoğaltmak ve olanları korumak için güçlü

bir yarışa girmesiyle birlikte, asrın son çeyreğine gelindiğinde kolonyalist bir rekabet arenasını da beraberinde getirir. Dönem itibarı ile Osmanlı İmparatorluğu'na tabi olan Doğu toprakları, hammadde kaynağı açısından Avrupa'nın önemli bir hedef ve odak noktasını oluşturur. Öncelikle kâğıt üzerinde yapılan toprak paylaşımı, I. Dünya Savaşı ile, büyük Avrupalı devletlerin Balkanlar, Ortadoğu ve Afrikadaki toprakları ele geçirmesi ve bir şekilde sömürgeleştirmesi ile neticelenir. Günümüz siyasi güç dengeleri incelendiğinde, İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin, söz konusu süreçte elde ettikleri emperyal hakimiyeti, Hindistan ve Afrika başta olmak üzere belirli bölgelerde hala güçlü bir biçimde sürdürdükleri; buralardaki doğal kaynaklardan faydalanmaya devam ettikleri görülür.

Bu bağlamda Avrupa tarihi içerisinde önemli bir yer tutan “Şark Meselesi”, Avrupalı devletlerin farklı kıtalarda sürdürdükleri kolonyalist faaliyetlerin Doğu toprakları ile ilgili olan kısmını içerir. “Doğu Sorunu” gibi ifadelerle de anılan bu süreci, “XIX. yüzyıldaki Osmanlı zayıflamasının neticesinde topraklarının paylaşılması” anlamında bir miras kavgası şeklinde tanımlamak da mümkündür. Daha detaylı bir şekil ele alındığında ise Şark Meselesi, emperyalist politikalar izleyen büyük devletlerin (düvel-i muazzama) Osmanlı Devleti'nin başta Avrupadaki kısmı olmak üzere özellikle Ortadoğu'ya ve diğer yerlere (Afrika) yayılmış geniş topraklarının paylaşımı, devletin hükümlerlik sahası üzerinde siyasi ve iktisadi tahakküm kurulması, bu arada müslüman olmayan halkların durumlarının istismar edilmesi, bağımsızlık mücadelelerine maddi ve manevi destek verilmesi ve bunun, Avrupa – ve geç dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri – kamuoyunun kazanılması amacıyla yoğun bir anti-Doğu propagandası halinde yürütülmesi anlamında, Osmanlı gücünün XVIII. yüzyıl başından itibaren kendini hissettiren gerilemesiyle beraber gelişen kendi aralarındaki şiddetli rekabetin geleneksel bir tanımlamasıdır.

Nitekim çok uluslu Osmanlı Avrupa coğrafyasının tek bir devlet tarafından ele geçirilmesinin mümkün olmaması, büyük devletlerin belli bir anlaşma çerçevesinde paylaşım yapmasını zorunlu kılmıştır. Bu anlamda, hammadde kaynağı ve emperyal genişleme bakımından Avrupa için hayati kıymete haiz Şark topraklarından yararlanılması meselesinin, Avrupa genel barışının emniyet supabı haline geldiğini söylemek mümkündür (Geiss, 1990, s. 357). Büyük Avrupalı devletler arasında 1814-1912 yıllarında düzenlenen üç kongreden ikisinin, yirmi dört konferanstan on ikisinin Şark meselesiyle ilgili olması da bu bakımdan ayrıca dikkate değerdir (Beydilli, s. 352-354). Neticede tüm bu veriler, Hürriyet gazetesinin yayınlandığı 1868-70 yılları arasında Avrupa siyasetindeki Doğu tasavvurunun, kolonyal düşünce yapısı ile yakından alakalı olduğunu ortaya koymaktadır. Gazetede yer alan ifadeleri bu bakış çerçevesinde incelemek, dönem siyaseti hakkında canlı fikirlerin günümüze aktarılması bakımından değer arz etmektedir.

4. Hürriyet Gazetesinde Oryantalizm Politikasının Görünürlüğü

Şark meselesinin Avrupa siyasetinde oldukça önemli olduğu bir zaman diliminde kaleme alınan ve Osmanlı aydınının siyasi düşünceleri yanında dönemin gündem hareketlerine dair izler de içeren Hürriyet gazetesi makalelerinde, Avrupa politikasına dair izler görmek kaçınılmaz bir

durumdur. Nitekim, gazetenin Londra ve Cenevre olmak üzere, Avrupa’nın önemli kentlerinde faaliyet göstermesi, yazarların bölgesel hareketleri de Osmanlı okuyucusuna aktarmasını da mümkün kılmıştır. Makalelerde ağırlıklı ele alınan konular, Osmanlı yönetim sistemine uzaktan eleştirilerden oluşsa da bu mevzuların usul-i meşveret, Girit meselesi gibi dönemin önde gelen politik hadiseleri ile sınırlı kalmadığı, Avrupai siyasi arenadaki hareketlerin de okuyucuyla paylaşıldığı görülür. Bu yazılarda Yeni Osmanlı aydınlarını temsilen çoğunlukla kalem oynatan Namık Kemal, Avrupa’nın Doğu siyasetine dair unsurları Osmanlı halkına aktarımında, Batı merkezli yayılcı siyasetin temel anlayışını temsil eden oryantalist unsurları da beyanatlarına yansıtmıştır. Bu verilerde, iki farklı açı mevcuttur. Birinci kısım bilgilerde, Avrupa siyasetindeki oryantalist unsurların açık bir şekilde gazeteye yansıdığı, oryantalizm düşüncesinin temel yapı taşını oluşturan, Doğuların barbar oldukları fikrinin izlerini taşıyan ifadelere rastlanır. İkinci kısım verilerde ise, Şark meselesini ilgilendiren bilgi ve fikir paylaşımları bulunmakta, sürecin tarihsel gelişimi, Avrupa siyasetinde mevzunun ele alınışı ve Osmanlı aydınınının bunları nasıl bir gözle aktardığını görmek mümkün olmaktadır.

4.1. Medeni Batılı Karşısında Barbar Doğulu

Oryantalizmin temel yapısı, Batı dışında hayat süren toplumların barbar bir niteliğe sahip oluşu ve bu nedenle Batıların bu kişileri medenileştirme misyonunun gerekliliği üzerine kuruludur. Bu yönü ile, “modernitenin global hegemonyasının söylemsel oluşumunu kuran tarih anlayışı” (Kahraman & Keyman, 1998, s. 76) olan bu yaklaşımın yaratıcı gücü ve medeni hayatın kaynağı olan Batı; tembel, uyuşuk, çalışma disiplininden mahrum, zorba ve geri kalmış Doğu üzerinde, “doğal olarak” bir vesayet hakkına sahiptir. Batı-dışı toplumların, Batılı değer kalıplarına göre “gerici” davranışlarda bulunması, oryantalist düşünce nezdinde bağışlanmaz bir özellik olarak görülür (Hentsch, 1996, s. 246) ve bu ilkellik, Batılı seyyah, sömürgeci, tüccar, araştırmacı gibi oryantalist amaçla bu topraklara gelen kişilerin “saygısız ve hüküm süren” tavrını da “gerekli kılan” doğal bir nitelik olarak algılanır (Akkaya, 2020, s. 92-93). Bu algı biçimi üzerinden ise, emperyalizm yükselir ve yine söz konusu algı aracılığı ile yayılcı politikalar meşrulaştırılır. Avrupa siyasetinde Şark meselesi olarak anılan ve Avrupalı devletlerin Doğu topraklarını kolonize etme süreçlerini ifade eden “Doğu sorunu”, uygulanış biçimi ile temelinde bir oryantalist faaliyetler bütünüdür.

Bu bağlamda, 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra hız kazanan emperyalizm düşüncesi çerçevesinde yapılan pratikler, Genç Türkler tarafından Avrupa’da yayınlanan Hürriyet’te de yansıma bulur. Gazete haberleri bütüncül bir biçimde incelendiğinde, oryantalizm kültürünün temel yapı taşlarından olan Batı-dışı toplumların “doğal olarak geri kalmış ve vahşi halklar” oldukları fikrinin açık tezahürleri görülür. Gazetede makalelerinde, Avrupa tarihi ve sosyal yapısı hakkındaki bilgileri de satır aralarına serpiştiren Namık Kemal, bir yazısında, Avrupalı bürokratların eski Türklerin “vahşi insanlar” olduğuna dair fikirlerini, Osmanlı paşalarının birtakım tavırları üzerinden anlatır. İmparatorlukta belirli bir seviyede memurluk makamı elde eden Osmanlı paşalarından bazıları, “Avrupalıların eski Türkler hakkında tasavvur ettikleri

dereceden birkaç kat vahşi” davranış biçimleri sergilemekte ve Anadolu insanının paraları ile kendilerini maddi tasavvurlar elde etmektedir. Burada dikkate değer olan nokta, Osmanlı bürokratlarının kusurlu davranışlarını eleştiren Kemal’in, Avrupalıların Türkler hakkındaki “klasikleşmiş” düşüncesinden hareket etmesidir:

“Avrupa vükelâsına göre şurasını bilmek iktizâ eder ki kuyruklu setresiyle balolara gelip de hürriyet-i amme, uhuvvet-i insaniye, medeniyet-i hâzıra, adalet-i mutlaka mesâilinden bahseden paşalar, memâlik-i Osmaniye’de memuriyet makamına geçtikleri gibi Avrupalıların eski Türkler eski Memlûkler hakkında (hemen yüzde doksan dokuz derecesi hakka mug’âyir olarak) tasavvur ettikleri mertebeden birkaç kat vahşi birtakım gaddar olurlar. Bunlar o adamlardır ki “devletimizin nihayet derecede tedbir-i hayati-sidir” diyerek aldıkları istikrâzlardan (ölüm döşegindeki validesinin hâline rahm etmeksizin ilacını satan süfehâ gibi) istifadeden çekinmezler. Bunlar o adamlardır ki Anadolu’da açlıktan evladını satan yahut suya atan biçarelerin parasından kendilerine konaklar, yalılar yaptırırlar. Bu âciz-keşlik dünyada bir vakit görülmemiştir denilse yalan olmaz.” (Topal, I, s. 292, Hürriyet, 23, 30 Kasım 1868).

Doğunun barbarlığı ve Avrupa toplumlarının medenileştirme misyonu mevzusu, ilerleyen sayfalarda, Mısır meselesi üzerinden işlenir. 1517 tarihinden beri Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olan (Es-Seyyid, 2004, s. 568) ve 1805 yılından itibaren kendi içinde özerk bir yönetim haline getirilen Mısır Hidivliği, 1914 senesinde İngiliz mandası altında Mısır Sultanlığı’na dönüşene kadar varlığını sürdürmüştür (Görgün, 2004, s. 569-70). Hürriyet gazetesinin yayın döneminde, iç işlerinde özerk de olsa, dış politika anlamında Osmanlı Devleti’ne bağlı olan Mısır, Namık Kemal’in bahsettiği Osmanlı topraklardan bir tanesi olacaktır. Hidivliğin Avrupa ile ilişkilerinden ve Batı ile arayı iyi tutma politikalarından bahseden Kemal, bu yaklaşımın nedenlerine de değinir. Yazara göre, Mısır idaresinin bu tavrı, yaklaşık yüz yıldır Rusya ve Osmanlı gibi “henüz medenileşmemiş ve vahşi bir topluluk hükmünde olan” ülkelerin, “medeniyet davalarında” kendilerine katkı sağlayan Avrupa’nın desteğini kazanmak içindir. Batılı devletlerin “başka hükümetlerin geleceklerini şekillendirmek yolunda idarelerini biçimlendirmek” amacıyla adımlar attığını anlatan yazar, bunu da “medeniyete girmemiş olan ülkelerin vahşi olması” ile gerekçelendirir. Öyle ki, “medeniyet davasına düşen her millet” için Avrupa, “onların maksadının gerçekleşmesi uğruna, ellerinden gelen yardımı” eksik etmemektedir. Burada, oryantalist düşünce yapısının bir parçası olan, Avrupa medeniyetinin bütün Dünya toplumları için elzemliği ve Batılı müdahalesinin gerekliliği tasavvuru, bir Osmanlı yazar tarafından kaleme dökülmüş ve yazar bilinçsiz de olsa, oryantalizmin yayılmacı anlayışının çok temel bir unsuruna parmak basmış olmaktadır:

“Beşincisi, Mısır idaresinin Avrupa’yı aldatmak politikasında Babıâli’den ziyade ustâ davranıp hem Avrupa’nın hem de Memâlik-i Mahruse ahali-i mazlûmesinin nazarında hoş görünmesidir. Çünkü Avrupa kıtası seksen yüz seneden beri gözünü açık hükümetlerin usul-i istiklâliyesini idare-i tahvil ettiklerinden Rusya ve Devlet-i Osmaniye

gibi henüz usul-i medeniyete giremeyen hükümetler onların nazarında vahşi barbar halinde ve onların taht-ı tâbiyetinde bulunan akvâm esir ve mazlum şeklindedir. Hatta bu misüllü hükümetlerin idaresindeki milletlerden hangisi dava-i medeniyet ve infirâd ile metbu’una karşı ref-i liva-yı isyan eylese Avrupalılar ellerinden gelen muâveneti onların tervic-i maksadı uğurunda diriğ etmezler.” (Topal, II, s. 351, Hürriyet, 87, 21 Şubat 1870).

Medenileşme yolunda savaşıyan halklara “her türlü desteği esirgemeyen” Avrupalı devletler, bu anlamda, eğitim faaliyetleri ile de yayılcı amaç güttüğü topraklarda faaliyetlerini sürdürmüştür. Avrupa merkezli emperyalizm siyasetinin ikinci dalgası olarak görülen 1850’den 1945’lere kadar geçen süreçte, Fransa, Japonya ve Amerika gibi devletler kendilerine uygun koloniler oluşturmaya gayret etmiş; bu bağlamda kendilerini bu kolonilere yüksek kültürlerini götürmek için gönüllü sayan birçok Avrupalı Hristiyan misyoner, Asya ve Afrika’ya doğru bu amaçlarla seyahatler gerçekleştirmişlerdir (Griffiths, O’Callaghan & Roach, s. 156). Üç kıtada geniş topraklara sahip Osmanlı İmparatorluğu da bu anlayıştan nasibini almış ve eğitimin halkı dönüştürmede etkili araç olduğunun bilinciyle, Fransa, İngiltere, Amerika gibi Batılı devletler, İmparatorluğun son yıllarında Osmanlı Devleti bünyesinde oldukça yüksek sayıda eğitim kurumu açmış ve buralarda bağımsız eğitim faaliyetleri yürütmüşlerdir. 19. yüzyıl itibarı ile Şark bölgesine ilgisi artan Batılı devletler, I. Dünya Savaşı ile net bir biçimde buralarda hakimiyet sağlamadan önce, eğitim faaliyetleri ile önemli misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir.

Bu zaman diliminde, özellikle Osmanlı Devleti toprakları içerisinde yer alan yabancı Fransız okullarına 140.000 Frank miktarında yardım yapıldığı kayıtlarda yer alan bir bilgidir (Vahapoğlu, 1997, s. 165). Ayrıca, yine Fransa merkezli Alliance Israélite (Alyans İsrailiyet Mektepleri) adı verilen ve farklı Osmanlı vilayetlerinde faaliyet gösteren bu eğitim kurumlarında, Türk tarihi ve dili hakkında da ciddi eğitimler yapıldığı bilinmektedir (Ortaylı, 2006, s. 147). Bu bağlamda, gazete haberinde bahsi geçen, Fransa’nın Suriye topraklarına olan bu ilgisi, haberin yapıldığı tarihten yaklaşık 40 sene sonra I. Dünya Savaşı sonunda San Remo’da yapılan konferansta verilen kararla Suriye’nin Fransa’ya bırakılması (Buzpınar, 2009, s. 553) ile yakından uyumlu görünmektedir. Hürriyet gazetesinde de bu faaliyetlerin bir yansıması olarak, Fransa büyükelçiliği tarafından Şam’da açılmak istenen bir okulun kuruluş sürecinden bahsedilir. Yayılcı politikaları, sadece aktif savaşlarla değil, eğitim faaliyetleri ile de destekledikleri anlaşılabilir başta İngiltere ve Fransa gibi büyük Batılı güçler, bölgedeki sömürgeci atılımlarını çok yönlü bir araştırma üzerine kurmuş ve halkın eğitim sürecine de doğrudan müdahale edecek bir zemin çerçevesinde yayılcı faaliyetlerini ilerletmişlerdir:

“Geçen yetmiş dokuz senesinde Fransa sefâreti Şam vakasında felaketzede olan aile-yaların etfal-i yetimesini terbiye için Beyrut’ta bir mektep inşasını murad edip orada bir vakıf arsa bulur ve onun sefâret namına olarak meccânen verilmesini bâ-takrir iltimas eder. Hariciye nazırı bulunan zat – ki hâlâ erike-nişin-i sadâret-i uzmâdir – o vakit beğlikçilik makamında bulunan zattan nâhoşnut olmağla takriri oraya havaleye tenezzül

buyurmayıp tervec-i iltimas ile doğrudan doğruya amedi odası vasıtasıyla Mabeyn-i Hümayuna arzettirir.” (Topal, I, s. 616, Hürriyet, 44, 26 Nisan 1869).

Hürriyet gazetesine yansıyan bir başka “medenileştirme” faaliyeti, bu amaç adı altında yayılcı politikaların yürütüldüğü en önemli coğrafyalardan birisi olan Hindistan’daki İngiliz hakimiyetidir. Avrupalı devletlerin coğrafi keşiflerle Dünyanın diğer bölgelerindeki zenginlikleri keşfetmesi ve bunu elde etme arzularının giderek artması ile beraber; 1600 yılında İngiltere devleti tarafından Doğu Hindistan Kumpanyası adı ile bir ticari işletme kurulur. İlk başta Asya’dan baharat, tekstil ürünleri ve çay getirerek Avrupalı tüketicilere satan bir grup tacirin sıradan bir ticari hikayesi olarak gözükken bu kurum; ticari bakımdan giderek zenginleşerek Britanya İmparatorluğu’nun genişlemesi biçiminde ortaya çıkan ve giderek artan bir devlet müdahalesinin körüklenmesini de beraberinde getirir. Nitekim, 1778 yılında Spiridione Roma’ya sipariş edilen ve Doğu Hindistan Evi olarak adlandırılan Londradaki genel merkeze asılan “Doğu Zenginliklerini Batı’ya ikram Ediyor” adlı tabloda, Britanya’ya yakut ve incilerle dolu bir taç sunan Hindistan ve yine porselen ve çay takdim eden Çin, ticaretin klasik tanrısı Merkür tarafından Batı’ya doğru yönlendirilen bir işçi konvoyu gibi, içerdığı açık oryantalist unsurlarla, kumpanyanın amacını da özetler niteliktedir (Robbins, 2017, s. 3). Doğu mallarının “ticari” faaliyetlerle Avrupa’ya aktığı ve satın alma gücünü hayli yükselttiği 1765’lerde, küçük bir işletme olarak kurulan Kumpanya’nın ağırlığı Londra caddelerinde de hissedilme başlanır. Leadenhall Caddesi’ndeki görkemli merkez bina, Blackwell’deki devasa rihtim yerleşkesi ve Stepney Green’deki tüccarlara mahsus evler, bu ihtişamlı yansımanın dönemdeki örnekleridir (Robbins, s. 19).

Hindistan’daki zenginliklerin İngiltere’ye aktarılmasıyla başlayan ve neticede bu bölgedeki işlerin yürütüldüğü ofisin mimari bir harikuladeliikle inşasını sağlayan süreç, Hürriyet gazetesi yazarı Namık Kemal’i de etkiler. Bölgede yürütülen çalışmaların kontrol edildiği ana ofis olan “Downing Street” gazete haberlerine konu edilemekle beraber, “İngiltere devletinin idaresi ve Hindistan bölgesinin hakimiyeti ve bu kadar haber ve bilgi ile başa çıkmak için gerçekleştirilen tedbirler”in, bu sokakta bulunan köhne bir daireden çıktığı ve yakında zamanda Parlamento kararı ile bu ofisin yenilediği anlatılır. İngiltere’nin Hindistan üzerindeki bu merakını ve kaynak aktarımını oryantalizm çerçevesinde okumayan Namık Kemal, Kumpanyanın ihtişamlı ofisini anlatmakla yetinmez ve burayı “İngiltere devletinin Babialisi” olarak ifade ederek, Osmanlı Devleti’nin de bu yenileşmeyi örnek alması gerektiğini vurgular:

“İngiltere devletinin Babialisi olan “Downing Street” iki üç sene mukaddeme gelince kadar gayet ziyk ve köhne bir daire-i gayr-ı muntazama iken Parlamentonun kararı ile muahharan tecdid olunduğu ve birkaç yüz senelerden beri İngiltere devletinin idaresi ve Hindistan iklimini zabt ve bu kadar muhârebât ve muamelâtta galebe etmesi için istimâl olunan tedbir bütün bu köhne daireden çıktığını ve İngiltere’nin servet ve ticaretleriyle bizim hâlimiz ve politika ve itibarımız mukayese olunduğu halde bu Babiali’nin inşasındaki lüzum ve muhassenât tebeyyün eder (Topal, II, s. 358, Hürriyet, 88, 28 Şubat 1870).

Doğu Hindistan Kumpanyası’nın bölgedeki aktif faaliyetleri de Hürriyet gazetesinde yer alan bir mesele olmakla birlikte, bunun, İngiliz bakış açısı çerçevesinde işlendiği görülür. Medeni olmayan toprakları “hürriyet ve emniyet” gibi terimlerle tanıştıran Batılardan bahsedilen gazete haberinde, La Liberté gazetesinde yayımlanan ve Hindistan’daki bir İngiliz miralayın devlet için kaleme almış olduğu bir mektubun çevirisine yer verilir. Orta halli bir ticari girişimden güçlü bir kurumsal makineye dönüşen kumpanyanın Hindistan’daki parlak başarıları sürerken ve İngiliz devleti bundan engin biçimde faydalanmaya devam ederken, yerel dokumacılar ve köylülere yapılan eziyet, artan yolsuzluk, Hindistan hazinesine ait altın ve gümüşlerin filolarla İngiltere’ye aktarılması, hakimiyet kurulan devlet kurumları aracılığı ve Kumpanya vasıtasıyla 10 milyondan fazla insanın vergilerinin toplanması üzerinde bir denetim kurulması gibi meseleler oldukça arka planda tutulmaktadır. 1780’lerin başında siyasetçi Edmund Burke, Kumpanya’nın bu servet aktarımı yüzünden Hindistan’ın “kökten ve telafisi mümkün olmayacak şekilde” harap olduğunu belirtecektir (Robbins, s. 18-21).

Süreci bu geniş çerçevede okuyamayan Osmanlı aydını Namık Kemal’in Hürriyet gazetesi, bölgede “hizmet eden” bir İngiliz askerinin aracılığı ile buradaki Batıların Hindistan halkına ne tür “faydalar” sağladığını aktarır. Tercümeye bakıldığında, oryantalizm kültürünün ürettiği ve emperyal faaliyetlerin meşrulaştırılmasına yardımcı olan tipik “medenî Batılı ve geri kalmış Doğulu” prototipi görülmektedir. Hindistan ve Türkistan’ın “biçare” köylülerinin, “medeniyet ve emniyet” kelimelerinin anlamı ile Avrupada Doğu dilleriyle eserler yazan ve bunları Şark topraklarında bölge dilleriyle de neşreden birtakım “zeki ve gayretli kişiler” sayesinde tanıştığı anlatılır. İngiltere’nin Hindistan bölgesindeki yayılmacı ve zenginlikleri hukuksuzca kendi topraklarına aktarması meselelerinin tamamen bir kenara bırakıldığı mektupta, “Batılının Doğuluyu zorunlu olarak medenileştirme misyonu”na vurgu yapan İngiliz asker; bölgede yaptıkları faaliyetler sayesinde “İstanbul’dan Çin’e kadar uzanan esaret zincirinin kırıldığını” da ifadelerine ekler:

“[Liberté tercümesi]

Fransa’nın en meşhur gazetelerinden La Liberté – ki hürriyet demektir, Hindistan’dan bir İngiltere miralayının devletine gönderdiği takriri mukaddime-i bahis ederek der ki:

Bu Hint mazlumlarının ta Türkistan’a varınca her yerde pek çok arkadaşları vardır. Bugünkü günde Bağdat’a birtakım Hint memurları mevcuttur ki Arab’ın ve Türk’ün hürriyet taraftarlarıyla akd-i ittifak ediyorlar. Bu suretle İstanbul’dan bed’ ile Çin’e kadar mümted olan zincir-i esaretin üzerine yine bir alet-i kâsire düşmektedir. Gerek Avrupa’nın ve gerek hükümet-i mahalliyenin mazlumu olan bu biçareleri iştirak-ı mihnet birbirlerine rabt ediyor. Şüphe yok, Avrupada meçhuldur ki namlarını tayin edebileceğimiz birtakım zeki ve gayûr zatlar avam lisanı üzere Türkçe, Hintçe, Farsî, Arabî risaleler yazıyorlar ve bastırıp şarkta neşrediyorlar. Yine şüphe yok, meçhuldur ki Türkistan’ın, Hindistan’ın biçare köylüleri hürriyet, terakki, emniyet kelimelerinin manasını anlamaya başladılar.” (Topal, I, s. 256, Hürriyet, 20, 9 Kasım 1868).

19. yüzyıl Osmanlı aydını ve Batı medeniyeti karşılaşması, temelinde bir Avrupa hayranlığı çerçevesinde gerçekleşse de, oryantalist tutumların zaman zaman bu zümrenin dikkatini çektiği ve gazetede bir yazıda bu yaklaşımların din üzerinden yükselen kısmının irdelendiği görülür. Nitekim, Doğulu toplumlara yönelik doğal olarak geri kalmış olma ithamının oryantalist düşüncedeki en önemli temellerinden birisinin, bu toplumların inanç sistemleri olduğu bilinmektedir. Batı-dışı toplumlara ötekilik muamelesinin, kolektif bilinçaltına “din kavramı etrafında” yerleştirildiği bu düşünce çerçevesinde, coğrafi olarak Avrupa’ya en yakın Batı-dışı toplumların Müslüman olması sebebiyle, İslam inancı sapkın bir düşünce olarak ele alınır. Şarkiyatçıların da bu tutuma eserleri ile katkı sağladığı bilinmekle beraber, Ernest Renan’ın “İslam’ı iyi anlayabilmek için onu çadır ve aşiret çağına geri götürmek gerekir...” ifadesi ve Lamartine’in, Doğunun otantikliği ile İslam’ı küçümsemeyi bir araya getirdiği, “Bu Arap toprağı mucizeler toprağıdır. Burada her şey yetişir. Saf veya fanatik her insan bu ülkede sırası gelince peygamber olabilir.” (Topal, I, s. 248) şeklindeki sözleri, Avrupa düşüncesi bağlamında İslam dinine bakışın tarafsız ve bilimsel bir şekilde dinler tarihi çerçevesinde ele alınmadığını gösteren örneklerdendir (Akkaya, s. 208).

Bu bağlamda, gazetede yayınlanan ve sonrasında “Ziya Bey’in Ruyası” olarak meşhur bir risale şeklinde neşredilen mektup, İslam dinine karşı bahsi geçen tavrın açık bir tanımını içermesi bakımından dikkate değerdir. Hayalen, dönemin Osmanlı İmparatoru Sultan Abdülaziz Han ile konuşmakta olan yazar, Padişah’ın sorularına cevap vermekte ve bir yandan da dönem siyasetine dair fikirlerini aktarmaktadır. Avrupa’nın Osmanlılar hakkındaki fikirlerinin ne olduğu sorusu üzerine Ziya Paşa’nın verdiği cevap, oryantalizm kültürünün tarihsel süreklilik içerisinde bir din olarak İslam’a karşı geliştirdiği değişmez algı yapısını yansıtır niteliktedir. Avrupalıların Osmanlı Devleti’ne “dirilme imkânı olmayan, canı çıkmış bir ceset” olarak baktıklarını anlatan Ziya Paşa, bu dirilişin imkansızlığa sebep olarak da “İslam dininin” gösterildiğini aktarır. Buna ek olarak, toplumdaki bozuklukları, kişilere değil, dine mal eden Avrupa otoritesi, konuyla ilgili gerçekleri ve Osmanlı bünyesindeki birtakım gelişmeleri “pekala” bilmesine rağmen, bunları yok saymaktadır. Nitekim Ziya Paşa’ya göre, bu bakış açısı onları öyle bir duruma getirmiş ve Osmanlı Devleti’nin “medeniyetle tanışamayacağına” o derece ikna olmuşlardır ki Avrupa, Rusya’dan korkmasa, Osmanlı halkını çoktan “Anadolu’ya sürmekten” çekinmeyecektir:

“ – Avrupalıların bizim hakkımızda efkârı nedir?

– Efendim, ... Malum-ı şâheniz olmalıdır ki Avrupalılar Devlet-i Aliyye’ye canı çıkmış bir ceset gibi nazar ediyorlar. Artık ölüye can vermek kabil değilse de Rusya’nın İstanbul’u istila etmesi havfından ve yerine konulacak hiçbir şey bulunmadığından teaffün edinceye kadar bu cesedin ibkasını arzu ediyorlar. Buna da dinimizi sebep-i müstakil addediyorlar. Ahaliyi tekalif altında ezmek, hazine-i devletten para çalmak, yapılan nizamâtı icra etmemek, yalan söylemek, utanmamak gibi bizim idare-i hazıramızda gördükleri ef’al ve harekatı bi’l-cümle dinimizin iktizasındandır zu’ım ediyorlar ve yaptırılan saraylara ve sefinelere ve şuna buna verilen ihسانlara bir de hazinenin hâl-i hâzırına ve edilen istikrâzlara bakıp zat-ı devletinizi ahvâl-i devletten bi-haber ve

vükelâsına mağlup itikadında ve vükelânın ne insan olduklarını pekala bildikleri hâlde Devlet-i Aliyye’de başka adam olmadığından bunların istihdâm ve devamlarına ihtiyaç olmak gerektir zu’manda bulunuyorlar. Ve ıslahat namıyla Babiâli’nin ilan ettiği şeyleri mülâabe gibi görüp inanmıyorlar. Hülâsa bizden o kadar bıkmışlar ve terakkiyât-ı asriyeye kabiliyetimizden o derece meyûs olmuşlardır ki eğer Rusya korkusu olmasa ve şu saltanatın yerine âhar bir heyet teşkilinde tefrika ve şûriş olmayacağını akılları kesse bizi çoktan Anadolu’ya defederlerdi.” (Topal, II, s. 205-206, Hürriyet, 68, 11 Ekim 1869).

4.2. Şark Meselesi

4.2.1. “Avrupalılar Şarkı Yanlış Tanıyor”

Batı/Doğu medeniyetleri kutuplaşmasının tarihi çok eskiye dayansa da Napoléon’un 1798’de medenileştirme misyonu ile Mısır’a gelmesi (Gencer, s. 155) ve burayı işgal etmesi sonrasında ortaya çıkan süreç, Avrupalı devletler ve Rusya’nın Ortadoğu’yu paylaşma planlarını ihtiva eden bir “Şark Meselesi” halini alır. Osmanlı Devleti’nin Doğu topraklarındaki egemenliğinin zayıflamasıyla paralel olan bu dönemde, Mısır’ın İmparatorluk’tan ayrılarak bir hidivliğe dönüşmesine neden olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı, başka devletlerin dahil olduğu bir savaşa evrilir ve bu topraklarda artık egemen güçlerin değişeceğinin de habercisi olur. Nitekim bu çekişme süresince Osmanlı Devleti’nin “tehlikeli bir çare” olarak Rus kara ordusunu başkent İstanbul’u korumak üzere şehre çağırması, Fransa ve İngiltere’yi de telaşa düşürmüş ve Mısır meselesi bir anda Avrupa meselesi haline gelmiştir (Gencer, 164). Bu bağlamda, Avrupa’nın Türk kuvveti tasavvurunun, Şark meselesindeki belirleyici değişken olduğunu söylemek mümkündür.

Avrupa’nın Doğuya yaklaşımı açısından Şark Meselesi’ni, bu bakımdan üç kısma ayırmak mümkündür. Birinci aşama, 1815 Viyana Kongresi akabinde çökmüş adam siyasetinin güdüldüğü, İngiltere’nin Rusya ile Osmanlı’yı dengelemesi şeklinde gelişir. Bu dönemde aralıklarla 50 yıl İngiltere’nin İstanbul diplomatı olarak görev yapan Stanford Canning’in Türkler’e karşı Ruslarla dikkatli bir sınırlı iş birliği siyaseti tercih etmesi de (Clayton, 1971, s. 61), bu dengeyle ilgilidir. Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Pamerston, Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya yönelik kararlı politikasını 1834’te İngiliz parlamentosuna hitabında, “Türk İmparatorluğu’nun korunması, Avrupa’daki güçler dengesi açısından hayati ehemmiyeti haizdir” sözleriyle ifade eder. Osmanlı hariciyesinin tabiriyle İngiltere, resmi olarak, Osmanlı’nın istiklalini savunuyor olsa da (Özçelik, 2000, s. 377), bunun asıl nedeni, İngiltere’nin iktisadi serveti ve Hindistan yolunun güvenliği açısından Türkiye’ye verdiği önemdir (Bailey, 1942, s. 64). İkinci aşama, 1833 Hünkâr İskelesi Muahedesi sonrasında, İngiltere’nin Rusya’ya karşı Osmanlı bütünlüğünü savunduğu, hasta adam siyaseti ve son aşama ise, 1878 Berlin Kongresi ile, İngiltere’nin Osmanlı’yı parçalamaya karar verdiği ölmüş adam siyaseti dönemidir (Gencer, s. 172-77).

Bu tarihsel çizginin özellikle ikinci ve üçüncü kısımlarının Yeni Osmanlı hareketi ile yan yana gelişmesi, Şark Meselesi'nin farklı dinamiklerinin Hürriyet gazetesine yansımaları da beraberinde getirir. İngiltere'nin kendi menfaatleri gereği henüz Doğu'nun parçalanmasını olumlu bulmaması nedeniyle belirli bir süreye kadar görünür politikada Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu destek, Osmanlı aydınının Avrupa siyasetinin emperyalizm odaklı birtakım faaliyetlerinde tek sorumlu olarak Rusya'yı görmesine ve dikkatleri çeken bazı durumları sadece Rus ya da Yunan kaynaklı sorunlar olarak ele almasına neden olur. Hatta, Osmanlı devlet yönetimi de bu yayılmacı politikayı yönetemediği için sorumlu tutulur. Avrupa'nın Şark'ın bölünmesini değil, bütünlüğünü istediğini savunan Yeni Osmanlı entelektüelleri, oryantalist düşünce unsurlarını içeren çeşitli yaklaşımları, "Şarkın yeterince tanınması" çerçevesinde değerlendirir.

Gazetede bir makalesinde, "Avrupalıların Doğu hakkındaki bilgisi tamamen gerçekleri içermemektedir" diyerek sözlerine başlayan Namık Kemal, Osmanlı Devleti'ni ziyarete gelen oryantalist seyyahların kendi ülkelerine döndüklerinde, Doğu hakkındaki gerçek bilgileri yansıtmayan "yalanlarla dolu kitaplar" yazmalarının nedenlerine değinir. O'na göre meselenin birinci sorumlusu, "olmayanı var göstererek Avrupa'yı ümide düşüren" ve hatta onların yanılması da sebep olan Osmanlı yönetimidir. Sürecin diğer müsebbibi ise, Avrupa'nın "gafletinden" istifade ederek, para ile adam tutan ve Doğu hakkında yanlış bilgiler içeren yayınlar yaptıran Rus devletidir. Doğu dillerine vakıf olmayan seyyahların bilgisizliğini de bu durumun bir başka etkeni olarak ifade eden yazar, bu seyyahların yazdıkları metinleri, Osmanlı topraklarındaki kısa ziyaretlerine dayanarak kaleme aldıkları için söz konusu hatalara düştüklerini anlatır. Ayrıca bu durumu, Fransa eski dış işleri bakanı Mösyö Moustier üzerinden de örnekendirerek, Bakan'ın hem Türkçe bilmemesi hem de İstanbul'da bulunduğu zamanlarda Ali ve Fuat Paşalardan başka kişilerle muhatap olmamasını, O'nun doğru bilgiye ulaşmasını imkansızlaştırdığını belirtir:

"Evela Avrupalıların şarkca malumatı tamamıyla hakikat-i hale muvâfık değildir. Zira bu malumat ya Babiâli veyahut sefâretler tarafından verile geldiği ve Babiâli ise yoğun göstermekten ve yalan çıkmaktan utanmayıp, bol bol vaadler ile Avrupa'yı türlü türlü efkâr ve ümide düşürüp, sonradan sözlerinin hakikate muhalefeti tebeyyün ederek kendi haysiyetini külliyyen zâil ettiği gibi, bütün ümmet-i Osmaniye'yi dahi bunca asırlardan beri kazanmış olduğu şiar-ı fütüvvet ve istikametten soyup, yalancı ve namussuz bellenmeye sebep olduğu ve sefâretlerin malumatı dahi doğrudan doğruya Babiâli'den aldıkları tebligat veyahut her biri bir cihet ve sebep ile Babiâli'ye meclub olan yerli tercümanlarının arz ettikleri tahkikattan ibaret olarak, bu iki tarikin ikisi dahi garazdan sâlim olmadığı ve bizzat memâlik-i şarkiyeyi görmek için İstanbul'a gelen Avrupalılar dahi lisan bilmedikleri ve ol sebeple Osmanlılar ile ihtilâl edemeyip, Galata ve Beyoğlu'nda bir müddetçik ikametle şundan bundan işittikleri şeyleri ayn-ı vaki zann ile memleketlerine avdetlerinde günâgun erâcif ile memlû kitaplar yazdıkları ve Avrupalılar ise bu makule müelliflerin (çünkü İstanbul'a gitmiş ya) elbette tahkikat ve ifadâtının makrun-ı sıdk u savâb olduğuna zehâb ile yazılan türrehâta nazar-ı itimad ile baktıkları ve Rusya ise Avrupa'nın bu bâbda olan gaflet ve hiffetinden istifade ile her tarafta akçe kuvvetiyle tuttuğu vesait-i neşr ü ilan ile ahvâl-i şarkiyeye üzerine erâcif

dağıtmaktan hali olmadığı cihetlerle bunca zamanlardan beri İstanbul’da oturmuş ve eylem Fransa hariciye nazırı bulunmuş olan Mösyö Moustier’ye şark ahvâline dair bir şey sorulsa vereceği cevaplar bizim Çin ahvâli üzerine vereceğimiz malumat kabilinden olduğu aşikâr olur ve bu ise emr-i tabiidir. Çünkü Mösyö Moustier İstanbul’da bulunduğu zaman Ali ve Fuad Paşalar ile onlara mansub olan resmi memurlardan başka kimse ile görüştü mü? Ve bunların hilafında bulunan fırkadan kimin ile teati-i efkâr etti? Türkçe bilir mi?” (Topal, I, s. 249-50, Hürriyet, 20, 9 Kasım 1868).

Avrupa ve Doğu toplumları arasında yaşanan meseleleri, iki tarafın birbirini yeterince tanımamasına bağlayan bakış açısı, Yeni Osmanlılar’a mensup başka bir şahıs tarafından yazılan “Hatıra” başlıklı metinde daha detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu mektup, bu bakış açısının Namık Kemal’e mahsus olmadığını göstermesi ve Genç Osmanlıların zihin dünyasını bütüncül olarak yansıtmaları bakımından değerlidir. Metinde, her devletin İstanbul’da bir elçisi olmasına rağmen Osmanlı Devleti’nin diğer ülkelerde böyle bir yapılanmaya gitmemesi ve bu nedenle Avrupâda meydana gelen olaylardan habersiz kalınması durumu eleştirilir. Ayrıca, yazara göre, Beyoğlu ve çevresinde yaşayan büyükelçilerin Osmanlı halkı ve kültürünü gerçek anlamı ile tanımadıkları, bu nedenle elde ettikleri bilgilerin sağlıklı olmadığı anlatılır:

“[Hatıra zeyli]

Yeni Osmanlılardan bir zat tarafından hatıra unvanıyla matbaamıza bazı makalat gönderilerek nüshalarımıza derc olunmakta idi. Onlardan 28 numeromuzda ilan olunan hâtıranın zeylidir.

“... Her devletin İstanbul’da mukim elçileri olduğu halde Devlet-i Aliyye’nin düvel-i saire nezdinde daimi suretle sefâreti bulunmayıp iktizâ-yı maslahat üzerine muvakkat elçi gönderdiğinden kâffe-i nazarı kendi ahvâl-i dahiliyesine ma’tuf olup Avrupa kıtasındaki düvel-i sairede peyderpey ser-zede-i vuku olan tebeddülât ve tahvilâtta kat’ân haberdar olmadığı misillü, İstanbul’da bulunan düvel-i saire süferâsı dahi Beyoğlu’ndan harice çıkmayıp ve sefâretlere müntesib olan bazı Rum tercümanlardan başka yerliden kimse ile ihtilât etmeyip Babiâli ricâlini ahyânen gördüklerinde dahi suret-i resmiyede görüştüklerinden Devlet-i Aliyye’nin ahvâl-i dahiliyesine ve millet-i Osmaniye’nin usul ve âdât-ı milliyesine dair hâsıl ettikleri malumat, garazden sâlim olmayan eşhâstan işittikleri rivâyâtta ibaret idi. Bu cihetle Fransa ve İngiltere hariciye nazırlarının ahvâl-i şarkiyeye dair olan malumatları bizim reis efendinin Paris ve Londra üzerine ettiği tahkikattan daha doğru değildi.” (Topal, I, s. 456-457, Hürriyet, 34, 15 Şubat 1869).

Bu durumu “İki taraflı cehalet” ifadesi ile tanımlayan yazar, sürecin meydana gelmesine neden olan bazı tarihi gelişmelere değinir. Şark Meselesi olarak bilinen ve Doğu topraklarının Avrupa devletleri tarafından tahakkümü politikasının neticesi olan bir dizi tarihi olayı anlatarak, bu politik yaklaşımı “Rusya’nın Doğu üzerindeki gizli politikasının ürünü” olarak ele alır. Hatta, Voltaire, D’Alembert ve Diderot gibi Fransız düşünürlerin Doğu insanı aleyhine kaleme aldığı neşriyattan da yine Rusya’yı sorumlu tutar. Yazara göre, tüm süreci Rusya planlamış ve

böylelikle “Avrupalılar’da Osmanlılar için garip garip itikatlar” yerleşmiştir. Bu bağlamda, din kavramının ve özellikle İslam’la ilgili oluşturulan oryantalist çerçevenin, meşhur oryantalistlerin söylemlerinde açık olarak öne çıktığını belirtmek gerekir. Renan’dan Goldziher’e, Macdonald’dan Von Grunebaum’a, Gibb’den Bernard Lewis’e değin Şarkiyatçılar İslam’ı, Müslüman halkların iktisatlarından, toplumlarından, siyasetlerinden ayrı tutularak incelenebilecek bir “Kültürel Birleşim” (deyiş P.M. Holt’a ait) olarak görmüş ve İslam’ın özünü karmaşıklaştıracak ölçüde ciddiye almak (Said, 2013, s. 115) bağlamında, bir gayret içerisinde bulunmamışlardır. Fikir adamlarının bu tasavvuru, Avrupa halkında mevcut olan bu “garip itikatlar”ın da kaynağını oluşturmaktadır. “İslam’ın ilerlemeye mani bir din olması” ve “Osmanlıların medeniyetten uzak, yaban kişiler olduğu” anlayışları Avrupa neşriyatında bu şekilde yer almasına ve tarihi bir gelişim çizgisine de sahip olmasına rağmen, Osmanlı aydını, bu düşünce yapısının Rusya tarafından “Avrupalı zihinlere yerleştirildiğini ve bu yaklaşımların devam etmesinin sorumlusunun da Osmanlı yönetimi olduğunu savunmaktan ileri gitmez:

“İşbu iki taraflı cehalet Rusya’nın şark üzerindeki menvi-i zamiri olan politikanın vaz-ı mukaddematına bir güzel alet olup bu tohum 1186 senesi Rebiyülahir’inin yirminci günü Kaynarca kasabasına ekildi. Zira orada imza olunan muâhede tarihinden 1250 senesine kadar altmış dört sene zarfında Devlet-i Aliyye’nin Avrupa ve Asya ve Afrika kıtalarında mâlik olduğu memleketlerin hemen nısfı elinden çıktı. Kırım ve Gürcistan ve Çerkesistan ve Özi ve Bahr-ı Hazar ve İbrail kıtaları Rusya’nın mülküne munzam oldu. Yemen ikliminin bir kıtası İngiltere’nin ve Cezayir iklimi dahi Fransa’nın eydai-i temellüklerine geçti. Sırbistan ve Karadağ ve Memleketeyn dahi birer sivilce şekline girdiler. Rusya çaricesi İkinci Katerina bir yandan Sultan Mustafa-yı Salis ile Tuna sahilinde muhârebe edip, bir yandan dahi ol sırda her sözü Avrupaca bir kanun-ı cedid addolunan Voltaire ve D’alembert ve Diderot misillü Fransa hükümetinden nahoşnut olan ashâb-ı şöhret ve malumatı kendi kalemiyle yazdığı satırlı ve hoş elfazlı mektuplar ve ufak tefek hediyeler ile tarafına celb ederek ve gazetelere el altından akçeler vererek Osmanlıların aleyhine Rusya’nın menâfi’ine müteallik neşriyattan hâli olmamakla alelum Avrupalılarda Osmanlılar için garip garip itikatlar yerleşti ve bu neşriyat din-i İslam’ın terakkiyât-ı asriyeye esasen mani olduğu ve Osmanlılar şâibe-i medeniyetten âri ve hayme-nişin bir sürü yabân adamı olup bunların taht-ı tâbiyyetinde bulunan Hristiyan dahi kurt eline düşmüş koyun gibi mazlum ve muhakkar olmağla, onların himaye ve muhafazası hem Hristiyanlık ve hem de insanlık itibarıyla lâzımeden bulunduğu kaziyyelerinden ibaret olduğu halde bunlara karşı Osmanlılar tarafından asla müdâfaaya dair bir kitap ve cevap görülmemekle Avrupalılar neşriyat-ı mebhusenin sıhhatine zâhib ve Rusya’yı şark Hristiyanlarının hamisi ve Osmanlıları nev-i beşerin bela-yı asmânisi zu’muyla her politika meselesinde Rusya’nın efkârına sahip oldular.” (Topal, I, s. 458, Hürriyet, 34, 15 Şubat 1869).

Avrupalıların Şark’ı yanlış tanıdığı düşüncesi, Yeni Osmanlılar’a mensup bir şahsın kaleme aldığını ifade ettiğimiz “Hatıra” başlıklı yazıda, sadece din konusu değil, daha farklı çerçevelerden de ele alınmıştır. Rumların “Müslümanların baş taslarını oyup içine zeytinyağı koyarak kandil yakmak”

gibi yapmış oldukları vahşet vakalarının Avrupa gazetelerinde bir kahramanlık olarak anlatıldığını ifade eden yazar, bu durumdan Yunanistan ve Rusya’yı sorumlu tutar. “Rusya devletinin hileli planları” neticesinde, Osmanlı Devleti’nin bu vahim hadise sonrası failleri idam etmesi süreci, Avrupa basınına, Osmanlı yönetiminin vahşi ve medeniyet yoksunu olduğu düşüncesi etrafında yansıtılmıştır. Avrupalı büyük devletlerin farklı ülkelerde yaptığı ilmi çalışmalara da değinilen haberde, diğer milletleri tahakküm altına almak yolunda yardımcı bilgiler olarak kullanılan bu veri toplama sürecinin, “Avrupa’nın ilim hırsı” kapsamında değerlendirildiği ve yayılmacı siyaset bağlamında ele alınmadığı görülür. Bu bilgi, henüz o dönem itibari ile Şark meselesi bağlamında, İngiltere gibi bazı Avrupalı devletlerin kendi menfaatleri gereği Osmanlı toprak bütünlüğünü savunsalar da arka planda yapıyor oldukları araştırma faaliyetlerini de göstermesi bakımından dikkate değerdir:

“... o mekteplerde yetişenler Atina’yı, Sokrat ve Eflatunlarla memlû bir dâr-ı hikmet ve bu kavmi taht-ı mahkumiyette tutan Osmanlı devletini bir cabbar-ı gadr-ülfet belleyip, bittabi Rumlara muhabbet ve Osmanlılara adâvet eylediler. Bu zu’-m-ı batıl kadar münteşir oldu ki otuz altı tarihindeki Rum vakası zuhur ettikde Rumlar tarafından gebe hatunların diri diri karnı yarılp çocukları çıkarılmak ve ellerine düşen Müslümanların baş taslarını oyup içine zeytinyağı koyarak kandil yakmak ve şişlere saplayıp kebab etmek gibi vukua gelen harekât-ı şiyâ’iye Avrupa gazetelerinde kahramanlık ve şecaat sıfatlarıyla zikrolundu. Ve bu fesad-ı milliye tahrik edenlerin İstanbul’da salb ü katl olunşları idare-i Osmaniye’nin barbarlığına nispet edildi. ...

Velhâsıl Rusya devleti desâyis-i rüchâne ve vesâil-i ebleh-firibânesi vasıtasıyla şu az müddette kürr-e arzın en vâsi iklimlerine mâlik oldu ve Avrupa’nın hırs-ı ulum ile cümle-i nazarı mahsusâta mahsus olup, hakayık-ı ahvâli tecessüsten betâeti sebebiyle cihanın mizan-ı asayişine hâlel verecek böyle bir efi’i – muzırrın kesb-i cesâmet etmesine ehemmiyetle bakmadılar.” (Topal, I, s. 459, Hürriyet, 34, 15 Şubat 1869).

4.2.2. Doğu Topraklarının Paylaşılması

Osmanlı İmparatorluğu’nun iyice güçten düştüğü ve “hasta adam” sayıldığı modern tarihte, 1789’da başlayan Şark Meselesi’nin manası da değişmiş, “Türk İmparatorluğu parçalandığı takdirde Şark yarımadasına ve hepsinden önemlisi, İstanbul’a ne yapılacak?” sorusu etrafında bu mevzunun anlamı, Türkler’in Avrupa’ya tarihi yürüyüşünü durdurmaktan, Türk vatanının yağmalanmasına doğru evrilmiştir (Freeman, 1877, s. 131). XVI. asır sonrası belirli bir çehreye kavuşan Şark Meselesi kendi dinamikleri içerisinde üç değişken döneme ayrılrsa da 18. y.y. itibari ile Avrupalı devletlerin Doğulunun ötekileştirilmesi, Şark’ın paylaşımı bağlamında basın gibi çeşitli yollarla yapılan oryantalist bilgi üretimi ve benzeri konular hakkında Osmanlı aydınınının Hürriyet gazetesindeki izlenebilir yaklaşımlarının, “Avrupalılar Şarkı Yanlış Tanıyor” düşüncesi etrafında şekillendiği görülür. Daha III. Selim döneminde, Viyana orta elçisi (Gencer, s. 261) Ebubekir Ratip Efendi gibi devlet adamları, çağdaş dünyadaki “acı” reelpolitik gerçekleri görerek,

“kadim dost diye bildikleri Fransa ve diğer Avrupalı ülkelerin aslında ne kadar hain olduklarını, milletler arası camiada kaba menfaatler hesabının yapıldığını ve Devlet-i aliyye'nin de bu acı hakikate göre hareket etmesi gerektiğini” (Yıldız, 2013, s. 42) mektup yolu ile padişaha iletse de (Gencer, s. 182), bu farkındalık Osmanlı bürokrasisinin geneline yayılmamış ve 1870'lere gelindiğinde, Hürriyet gazetesinde de net olarak görülebildiği şekliyle de, Şark Meselesi'nin son merhalesi olan, Osmanlı Devleti'ni paylaşım haritalarının da açıkça dolaşıma sokulduğu dönemde de bu tavır devam etmiştir.

Hürriyet gazetesi makalelerinde yazarların Avrupa'nın Doğu siyasetine yaklaşım bu sınırlı çerçevede şekillense de, dönemin güncel siyasi tarihine ışık tutan bilgileri içeren gazete aracılığı ile bugünün okuyucusu, süreci aracasız bir gözle izleyebilmektedir. Şark Meselesi'nin tarihi gelişiminin konu edildiği bir gazete makalesinde, bu sürecin etkenleri ele alınır. İmparatorluk yönetiminin liyakatsiz kişileri etkin konumlara getirerek devletin düzgün işleyişini bozduğunu ve Osmanlı halkının bir kısmının, bu kötü durum nedeniyle, Rusya, İran, Avusturya gibi bölgelere göç ettiğini anlatan yazar, bu tutarsızlıkların sanayi ve ticaret alanlarında problemleri beraberinde getirdiğini ve hırsızlık, yağmacılık gibi büyük toplumsal problemlerin ortaya çıktığını anlatır. Osmanlı İmparatorluğu'nun iç yapısındaki bu bozulma, neticede, Avrupalı büyük devletlerin “iştaha kapılmasına” neden olmuş ve Şark Meselesi denilen süreç ortaya çıkmıştır. Burada kayda değer olan nokta, Osmanlı devletinin iç karışıklığından dış devletlerin faydalanması anlamına gelen bu durumla ilgili, yayılmacı devletler yerine, o toprakların asıl sahiplerinin suçlanmasıdır:

“Bundan nâşi devletimizde akl u tedbir ve iffet ü himmet ile muttasıf olan memurlar birer birer işten çıkarılıp onların yerine Babıâlinin mizaç ve meşrebine muvâfık olanlar getirilmekle kâinata karşı mucib-i şikâyet olan şu kaht-ı ricâl hâli meydana geldi.

Yine bundan nâş'i aceze-i ahali kendilerine vâki olan zulüm ve sitekler üzerine her ne zaman tazallüm ve istimdâd için bâb-ı hükümete gelip feryad eyledilerse kapıyı kapalı veyahut hasımlarını haklı buldular. İşte bu sebeplerden dolaydır ki ahali ve tebaamızın birçoğu Rusya ve İran ve Memleketeyn ve Avusturya topraklarına hicret ve birçoğu dahi ecnebi himâyetine dehâlet etmekten başka tarik-i necât ve selamet bulamadılar. Ve bu ahvâlin netice-i tabiasıdır ki memâlikimizde nüfusa killet ve ziraat ve sınaat ve ticarete kesl ü atalet ve erbab-ı iffet ve istikamete nedret ve hırsızlığa ve yağmacılığa bereket ve husema-i hariciyeye cüret geldi. Velhâsıl devletimizin kuvva-yı erkânına ârız olan zaaf ve nâtuvâni sebebiyle devam-ı hayatımızdan Avrupa iştibâha düştü ve onun üzerine Şark meselesi meydana çıktı.” (Topal, II, s. 159, Hürriyet, 62, 30 Ağustos 1869).

Gazetenin bir başka sayısında ise, Şark Meselesi'nin ortaya çıkışı, “Avrupa'nın gafleti ve Rusya'nın mahareti ve Babıâli'nin adeta hıyaneti” sözleriyle özetlenmekte ve yine bölgedeki yayılmacı politikada sorumlu aranırken Avrupa'nın saf dışı tutulduğu görülmektedir. İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin Şark vilayetlerini ele geçirme faaliyetlerini bir nebze olsa da gözlemleyebilen Osmanlı aydını, bu durumu bir “gaflet” olarak değerlendirir. Bunun yanında, “medeniyet sahibi Batılı devletler dost gibi görünerek insanı hakkından mahrum eden bir simsar gibi davranmaya

başladı” ifadeleri, emperyalizm odaklı politikaların yavaş yavaş idrakine varıldığını da satır aralarında belirtir. Bu politik yaklaşımları “kötü bakış” olarak nitelendiren yazar, “bu böyle devam ederse Doğu’nun Avrupa’dan, Avrupa’nın Doğu’dan fayda elde etmesi nasıl mümkün olur” sorusu ile arabulucu bir tavra bürünmeye çalışır:

“Hâsılı Avrupa’nın gafleti ve Rusya’nın mahareti ve Babîlî’nin adeta hıyaneti sayesinde insaniyetin bugün en büyük düşmanı olan Moskovlar hasm-ı canları olan Türkler içinde bile tekallübe mâil ve fakat namuslu birtakım levend-i gayret-şîâr ve hâmi-i medeniyet olan düvel-i garbiye ise dostluk yüzünden görünerek insanı hakkından, maldan mahrum eder birçok simsar-ı hilekar hükmünde görünmeye başladı. Bizde bu sû-i nazar baki oldukça şarkın Avrupa’dan, Avrupa’nın şarktan istifadesi nasıl kabil olabilir?”

Şark Meselesi’nin gazetedeki yansımalarını ilgilendiren bir başka konu, Doğu topraklarının paylaşılması bağlamında yeni bir Şark tasavvurunu içeren haritaların Avrupa’da yayılıma sokulması meselesidir. Avrupa’daki büyük güçlerin kendi çıkarları istikametinde Şark bölgesine ilgi duymaları ve İmparatorluğun çöküşü aşamasında bu konunun Avrupa devletler arası sisteminin ve genel barışın en önemli mevzularından birisi haline gelmesiyle beraber; hangi devletin nereyi alacağı konusunda da fiili savaşların çok öncesinde “sınır planları” yapılmıştır. Özellikle, çok uluslu Osmanlı Avrupa coğrafyasının tek bir devlet tarafından parçalanmaya izin vermemesi, Doğu üzerinde yayılcı emelleri olan devletleri bir denge siyaseti izlemeye itmiş ve kimlerin nerede hâkim olacağı ilk olarak kağıt üzerinde belirlenmiştir (Beydilli, s. 353-54). Nitekim, Şark Meselesi’nin iyice harlandığı bir dönemde yayınlanan Hürriyet gazetesinde de söz konusu edilen ve Avrupa gazetelerinde basıldığı anlatılan bu yeni Doğu haritasının müsebbibi, gazetede ifadelerine göre, Prusya başvekili Mösyo dö Bismarck’tır. Yazarın sorumlu olarak Prusya başvekilini göstermesini, hem dönem siyasetinde Rusya’nın Şark üzerindeki asıl düşman olarak sayılmaya devam edilmesi hem de “Şark Meselesi” tabirinin de ilk olarak 1815 Viyana Kongresi’ne katılan Rus Çarı I. Alexander tarafından kullanılması nedenleri ile ilişkilendirmek mümkündür.

Avrupalı devletler, özellikle I. Dünya Savaşı döneminde Doğu ve Afrika bölgesini hakimiyetleri altına alsalar da Şark Meselesi tabirinin 1821 Yunan İsyanı (1821-29) devrine kadar İngiliz diplomasisinin vokabülerine girmemiş (Gencer, s. 171) olması, mevzunun ne kadar süre boyunca kapalı kapılar altında kalarak şekillendirdiğini göstermektedir. Bu haritanın detaylarını da anlatan yazar, Fransa, Prusya ve Rusya’nın hâkim olmak istedikleri bölgelerin belirlendiğini, ayrıca paylaşım mevzusunun sadece Şark topraklarını değil, Balkan topraklarını da içerdiğini belirtir. Birçok büyük devletin dahil olduğu ve bir düğüm halini alan Şark meselesinin “çözümü” için hazırlanan bu harita, yazara göre, “Osmanlı Devleti’nin bölündüğü ve bununda ortada gezdiğini” temsil etmektedir. Prusya ve Osmanlı yöneticileri, Mösyo dö Bismarck ve Ali Paşa’nın neden olduğu ifade edilen bu manzaraya, Türklerin asla rıza göstermeyeceğini belirtilmekle beraber, paylaşım haritasının oluşturulması noktasında Avrupalı devletler ciddi bir sorumlulukla ilişkilendirilmemektedir:

“Fransa ile Prusya beyninde mutlak bir muhârebe zuhur edecek. Rusya devleti Yunan ve Bulgar ve Karadağ ve bilmemne meselelerini çıkarmakta devam ile Osmanlıları bitirecek. Avusturya ve İtalya devletleri dahi şöyle edecek, böyle edecek, hâsılı bu senelerde Avrupa haritası üzerinde bir tebeddül vuku bulmak lazım gelecek diye bir tasavvur mevcut olduğundan Prusya başvekili Mösyö dö Bismarck bu sefer bir yeni Avrupa haritası tanzim etmiş diyorlar. Ve bu haritanın suretini Avrupa gazeteleri basıp hakkında türlü türlü mütâlaât beyan ediyorlar. Haritanın zübdesi, Fransa ve Prusya ve Rusya’ya memâlik ve hudutlar taksim olunduktan sonra Avusturya’dan diğerlerine nakl olunacak topraklara bedel dahi Sırp ve Memleketeyn ve Tuna memâliki terk olunarak devlet-i müşarunileyhâda Tuna Memâliki Devleti namıyla yeni bir heyet-i devlet teşkil edecek ve Şark meselesi de güya bununla bir suret-i sâlime bulacak.

Ne güzel tertip! Zâhir, Devlet-i Aliyye taksime düşmüş; ortada geziyor. Zâhir, Türkler memleket ve kaleler terk etmeyi iftihar addederek ses bile çıkarmazlar. Mösyö dö Bismarck Ali Paşa’nın himmetiyle öyle bir tasavvurun icrasına ümitvâr oluyorsa hata etmiştir. Hayır hayır, bu kadarına o da razı olmaz.” (Topal, I, s. 469, Hürriyet, 34, 15 Şubat 1869).

İmparatorluğun parçalanması sürecinde çıkan ulus isyanları, gazetede ele alınan bir başka mesele olmakla beraber, bu konunun Şark Meselesi ve açık emperyalizm politikaları bağlamında irdelendiği görülür. Bölgedeki faaliyetlerden Rusya’yı sorumlu tutsa da, Avrupalı büyük devletlerin mesele içerisindeki rolünü fark eden aydın bakışı, çeşitli noktalara açıkça temas etmekten de geri durmaz. Şark meselesinin artık son evresi olan ve Doğu’nun paylaşımı için her türlü aksiyonun alındığı sürecin anlatıldığı gazete makalesinde, Avrupalı devletlerin yüz seneye yakın bir süredir diğer devletlerin yönetim biçimlerini inceledikleri ve kendilerine göre “medeniyet yoksunu” saydıkları gerekçesi ile “barbar” olarak itham ettikleri Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi ülkeler hakkında çeşitli tasavvurlar geliştirdikleri anlatılır. Burada, oryantizm politikasının temel taşlarından olan ve emperyalizm bağlamında hedef bölgenin kolonileştirilmesini kolaylaştıran “zorunlu medenileştirme” politikasına dikkat çekilmesi önemlidir. Avrupalıların, barbar saydıkları bu ülkelerdeki azınlık grupların “medeniyet davası” adı altında mevcut hükümetlere isyan ediş süreçlerinde, bu gruplara “ellerinden gelen yardımı” esirgemedikleri ve onların “amaçlarına erişmeleri uğrunda” tüm desteği gösterdikleri belirtilerek, Lehistan’da ortaya çıkan ayaklanmada da bu “yardım ve tahriklerin” önemli bir neden olduğu ifade edilir. Rumlar tarafından oluşturulan yeni Yunan hükümetinin de Avrupa kaynaklı asker, donanma ve para yardımları sayesinde yapılandırıldığı, ayrıca, Eflak-Boğdan, Sırbistan ve Karadağ meselelerinde, kurulan yeni hükümetlerde yine Avrupa’nın desteğinin alındığı ve böylelikle, bu toprakların Osmanlı yönetiminden çıkarılma sürecinin sağlandığı anlatılır. Osmanlı İmparatorluğu’ndan, “medeniyet davası” ithamı ve Avrupalı devletlerin desteği ile ayrılmayı başaran azınlıkları gören Mısır idaresi, bu niyetle bir “meclis” oluşturmuş ve böylelikle, Avrupa’nın “memnuniyetini”, Osmanlı Devleti’nin ise “gıpta ve muhabbetini” kazanmayı başarmıştır. Yazarın bu ifadeleri, dönem siyaseti bağlamında Osmanlı İmparatorluğu’nun dahili meselelerinde Avrupalı güçlerin

ne ölçüde etkin olduğunu ve devletin gücünün de ne ölçüde zayıflamış bulunduğunu göstermesi bakımından ayrıca önemlidir:

“Çünkü Avrupa kıtası seksen yüz seneden beri gözünü açıp hükümetlerin usul-i istiklâliyesini idare-i meşrutaya tahvil ettiklerinden Rusya ve Devlet-i Osmaniye gibi henüz usul-i medeniyete giremeyen hükümetler onların nazarında vahşi barbar halinde ve onların taht-ı tâbiyyetinde bulunan akvâm esir ve mazlum şeklindedir. Hatta bu misüllü hükümetlerin idaresindeki milletlerden hangisi dava-i medeniyet ve infirâd ile metbu’una karşı ref-i liva-yı isyan eylese Avrupalılar ellerinden gelen muâveneti onların tervec-i maksadı uğurunda diriğ etmezler. Bundan nâşidir ki Lehistan’ın bi’-defaat ayaklanmasında Avrupalıların iane-i külliyeleri vukua geldiği gibi, eylevm tahrik ve ianeden hali olmazlar. Kezâlik bu sebepten dolaydır ki Yunanistan ihtilalinde asker ve donanma ve akçe ile Rumlara iane ile şu meydanda olan Yunan hükümetini teşkil eylediler ve yine bu fikr-i asliye mübtenidir ki Memleketeyn ve Sırbistan ve Karadağ meselelerinde Avrupalı onların tarafını iltizâm ile her birine bir hükümet-i mahsûsa şekli verdiler ve bunlar da birer millet meclisi ve vükelâ-i devlet ve usul-i verâset teşkil ve tertip ile her birini Devlet-i Aliyye’nin idaresinden ayırdılar. İşte Mısır idaresi dahi bu mütâlaayı evvelce derpiş edip intihab-ı ahali ile mahut Meclis-i Nevvâbî küşâd eyledi. Eğerçi hakikatte bu meclis Avrupa’nın zu’mu gibi millet meclisi olmayarak adeta Hidivin emr ü hükmü altında ve belki onun icra-i maksadına bir illet mesâbesinde ise de bunun şu şekil ve unvan ile yapılması Avrupa’nın nazar-ı memnuniyetini ve tebaa-i Devlet-i Aliyye’nin dahi gıpta ve muhabbetini celb eyledi.” (Topal, II, s. 350-1, Hürriyet, 87, 21 Şubat 1870).

5. Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’nun son muhalif grubu Yeni Osmanlıların 1868-70 yılları arasında Londra ve Cenevre’de yayımladıkları Hürriyet gazetesindeki makalelerin Latin alfabesine çevrilmiş halini ihtiva eden “Sürgünde Muhalefet, Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)” adlı eserde yer alan bilgilerden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada, Avrupalı büyük devletlerin Doğu siyasetlerinde “oryantalizm” tasavvuru incelenmiştir. Bu bağlamda, konunun gazete makalelerindeki yansımalarının, Avrupalı devletlerin yabancı topluluklara karşı geliştirdikleri oryantalizm anlayışının bir devamı olan “barbar Doğulu” prototipi ve 19. yüzyıl sonrası hız kazanan kolonizasyon faaliyetleri kapsamında Avrupa siyasetinin en önemli gündemlerinden olan Şark Meselesi başlıkları etrafında şekillendiği görülmüştür. Birinci konu başlığını ilgilendiren verileri, Batılı devletlerin 11. yüzyıldan itibaren Batı-dışı toplumlara karşı geliştirdiği ötekilik anlayışının bir devamı olan, “Medeni Batılı karşısında Barbar Doğulu” anlayışının tezahürleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla bağlantılı olarak gazeteye yansıyan meseleleri ise, Avrupa toplumları arasında yer etmiş olan, Türklerin vahşi ve gaddar bir millet olduğuna dair düşünceler, Rusya ve Osmanlı Devleti gibi devletlerin medenileşmemiş topluluklar olarak sayılması ve Avrupa desteğine ihtiyaç duyduklarının ifadesi, Fransa’nın

eğitim adı altında yürüttüğü yayılcı faaliyetler, Hindistan'daki İngiliz hakimiyeti, Osmanlı Devleti'nin içerisinde olduğu kötü durumunun mensup olunan İslam dini ile ilişkilendirilmesi, Avrupalı büyük devletlerin İmparatorluk bünyesine müdahalede ulus isyanlarını bir araç olarak kullanması, bu amaç doğrultusunda Avrupa basınına asılsız haberlerin servis edilmesi şeklinde özetlemek mümkündür.

Batı siyasetindeki oryantalist yaklaşımları gösteren ikinci konu ise, Şark Meselesi etrafında şekillenmektedir. Bu konuyu içeren verilerde, Genç Osmanlıların önder olarak gördükleri Batı medeniyeti karşısında, İmparatorluk aleyhine yaşanan ve oryantalizm politikasının izlerini içeren süreçlerin tamamından Rusya'yı sorumlu tuttıkları, Osmanlı halkı aleyhine yapılan Avrupa merkezli bir takım söylem ve faaliyetleri de Şarkın yeterince tanınmasından kaynaklanan davranışlar olarak ele alarak, "Avrupalılar Şarkı yanlış tanıyor" fikri çerçevesinde değerlendirdikleri görülmektedir. Bu yanlış ya da eksik bilgiye sahip olma durumunun müsebbibi ise, "Babıali'nin politikası" ya da "Doğu dillerine vakıf olmayan seyyahların bilgisizliği" olarak belirtilir. Bununla alakalı olarak gazete makalelerine yansıyan meseleler, oryantalist gezginlerin Doğu hakkındaki araştırmaları, İslam dinine mensubiyet nedeni ile Şark toplumlarının medeniyetsizlikle ithamı, Avrupa basınında Şark meselesi hakkında üretilen ve İmparatorluğun barbarlığından dem vuran haberlerle ilgili Rusya'nın sorumlu tutulması ve bu düşünce yapısının yine Rusya tarafından Avrupai zihinlere yerleştirilmiş olduğunun savunusu olarak sıralanabilir.

Şark Meselesi hakkında tarihsel bilgilerin de verildiği gazete makalelerinde, İmparatorluğun parçalanması sürecinde çıkan ulus isyanları, Avrupa'nın Doğu'daki yayılcı siyaseti bağlamında İmparatorluk ve Dünyanın farklı yerlerinde yaşayan yerli halklara müdahalesi, ulus isyanlarına Batılı devletler tarafından çeşitli destekler sağlanması, Avrupalı büyük devletlerin sömürge planları çerçevesinde yeni bir Doğu tasavvurunu içeren haritaların Avrupa'da yayılıma sokulması meselelerine değinildiği görülmektedir. Neticede, sancılı bir savaş süreci ve Batı hayranlığının Osmanlı Devleti'nde zirvede olduğu bir dönemin ürünü olan Hürriyet gazetesi makalelerinin incelendiği bu tahlil çalışması, elde edilen verilerin, Avrupa siyasi tarihinin Doğu tasavvuru bağlamında en kayda değer ve etkin olduğu mevzular olan Şark Meselesi, Avrupa'nın Doğu ve Asya toplumlarına bakışı, Avrupalı devletlerin yayılcı faaliyetler gösterdikleri bölgelerde yaptıkları çeşitli faaliyetler gibi konular hakkında canlı izler barındırması bakımından kayda değer bilgiler içerdiğini ortaya koymuş bulunmaktadır.

Kaynakça

- Akkaya, S. N. (2020). Türk Romanında Self-Oryantalizm (1870-1980)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Bailey, F. E. (1942). British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853, Cambridge: Harvard UP. Doi: 10.1086/ahr.48.4.786.
- Beydilli, K. (2010). Şark Meselesi, TDV Ansiklopedisi, 38, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Buzpınar, ř. T. (2009). Suriye, TDV Ansiklopedisi, 37, Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul, 550-55.

- Clayton, G. (1971). *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, London: University of London Press.
- Çağlar, Ş. (2010). *Medya Analiz Yöntemleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Çelik, H. (1998). *Hürriyet*, TDV Ansiklopedisi, 18, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 505-507.
- Es-Seyyid, S. M. (2004). *Mısır, Osmanlı Dönemi*, TDV Ansiklopedisi, 29, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 563-569.
- Freeman, E. A. (1877). *The Ottoman Power In Europe, Its Nature, Its Growth and Its Decline*, London: Macmillan.
- Geiss, I. (1990). *Der Lange Weg in die Katastrphe: Die Vorgeschichte des Ersten Weltkriegs 1815-1914*, Serie Piper, München, s. 136, Aktaran, Kemal Beydilli (2010), “Şark Meselesi”, TDV Ansiklopedisi, 38, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gencer, B. (2019). *Gelenekten Modernliğe Osmanlı*, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Görgün, H. (2004). *Mısır, Fransız İşgali ve Sonrası*, TDV Ansiklopedisi, 29, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 569-575.
- Griffiths, M., O’Callaghan, T. ve Roach, S. (2008). *International Relations The Key Concepts* (2. Ed.), New York: Routledge. Doi: 10.4324/978.020.3934081.
- Hanioğlu, M. Ş. (2001). *Jön Türkler*, TDV Ansiklopedisi, 23, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 584-587.
- Hentsch, T. (1996). *Hayali Doğu: Batı’nın Akdenizli Doğu’ya Politik Bakışı*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Kahraman, H., ve Keyman, F. (1998). *Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite, Doğu Batı* (4. bs.), 2, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 75-88.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi, Makaleler IV*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2006). *Son İmparatorluk Osmanlı* (3. bs.), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özçelik, S. (2000). *Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir (Mürted Maddesi)*, OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, s. 11, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 347-438. Doi: 10.1501/OTAM_000.000.0453.
- Robbins, N. (2017). *Dünyayı Değiştiren Şirket*, Çev. İnanç Özekmekçi, İstanbul: H20 Kitap.
- Said, Edward (2013), *Şarkiyatçılık (Batı’nın Şark Arayışları)* (7. bs.), Çev. Berna Ülner, İstanbul: Metis Yayınları.
- Topal, A. E. (Haz.) (2018). *Sürgünde Muhalefet, Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, I, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2003). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (10. bs.), İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Vahapoğlu, M. H. (1997). *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Yıldız, A. (2013). “Şehzadeye Öğütler: Ebubekir Ratıb Efendi’nin Şehzade Selimè (III) Bir Mektubu”, *Osmanlı Araştırmaları*, s. 42, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 233-274.

The Visibility of Orientalism in the Concept of Europe's Eastern Politics in the Light of the "Opposition in Exile, Hürriyet Newspaper of Namık Kemal"

Sacide Nur AKKAYA*

This study, examining the articles from the book "Opposition in Exile, Hürriyet Newspaper of Namık Kemal", which includes the transliteration of Hürriyet Newspaper (published by the New Ottomans in Europe in the 19th century) into the Latin alphabet, it is aimed to reveal how the orientalism policy in European politics was reflected in the press activities of the Ottoman period, based on the statements of the authors. In this context, as a result of the colonization activities that accelerated from the second half of the 19th century, it is known that the European states entered a serious colonial race on Africa, East, and Asia, and the vast lands of the Ottoman Empire, which was experiencing a period of collapse, stood out as an important geography that was of interest to these states. Hürriyet newspaper, published by the New Ottomans who made an important effort to improve the current order with the ideas they expressed through the press and emerged as the most remarkable opposition group of the Empire, while they were in exile in Europe; contains information that sheds light on the current political history of the period and was chosen for this study as it reflects the details of the Eastern policy of Turkey.

The scope of the article consists of identifying the elements related to the concept of orientalism in the political approaches of the European states towards the Eastern geography and the political imagination they developed for this region, in the articles in the Hürriyet newspaper, which the New Ottomans published in London and Geneva between 1868-70. For this reason, firstly, a piece of certain preliminary information is given about the subject examined in newspaper articles. In this context, before moving on to the main part of the article, a general framework about who the New Ottomans are, the content and publication process of the Hürriyet newspaper, the orientalism policy that has developed over the centuries within the framework of Europe's Eastern policy has been presented. In the fourth chapter, which contains the main data of the study, the visibility of orientalism policy in Europe's Eastern policy envisioning in the light of the data in Hürriyet newspaper is discussed under certain headings.

---

* Dr., E-mail: snakkaya@dusgen.com. ORCID: 0000-0002-1520-9937

In the study, the "discourse analysis" method was used. It is possible to explain this method, which is a research method that deals with meaning products formed through speech and texts, as a scientific approach that examines how the media positions and classifies pure reality and then performs a categorization process through the language used. (Çağlar, 2010). In this study, which considers the active role of discourse in the establishment of the social world and the building blocks of the orientalism policy created by the power of this active role, the concept of "orientalism", which Edward Said formed the theoretical basis of, was taken into consideration (Said, 1998). Based on this information, the discourse practices of the Ottoman intellectuals were tried to be analyzed and the important political events of the period, which were related to this, were observed with the dominance of the said view in these texts. As a result of the examination of the articles in the Hürriyet newspaper in the context of the above-mentioned objectives, scope, and methods, statements that support the existence of orientalism-based domination policies of the European great states on the Eastern geography, have been reached. The reflections on this issue in newspaper articles concern two main topics: the "barbarian Oriental" prototype, which is a continuation of the orientalism understanding developed by European states against foreign communities, and the Eastern Question, which is one of the most important agendas of European politics within the scope of the colonization activities that gained momentum after the 19th century.

The data concerning the first topic are the manifestations of the understanding of "Barbarian Eastern versus Civilized Westerner", which is a continuation of the understanding of otherness developed by Western states against non-Western societies since the 11th century. In connection with this, the issues reflected in the newspaper are, the thoughts that the Turks in the European society are savage and brutal, the counting of states such as Russia and the Ottoman Empire as uncivilized communities, and the statement that they need European support, the British domination in India and the necessity of the British mission to bring civilization in the region. In the information compiled within the scope of the Eastern Question, the reflections of the orientalism policy in European politics are seen in many different axes of activity. In the context of Europe's expansionist policy in the East, the issues consist of the intervention of the indigenous peoples living in different parts of the World and the Empire, the nation revolts during the disintegration of the Empire, and the support provided by the Western states to these rebellions, the spread of maps containing a new Eastern conception within the framework of the colonial plans of the European great states.

As a result, this analysis study, in which Hürriyet newspaper articles, which are the products of a painful war process, were examined; the data obtained contains significant information in terms of having live traces on subjects such as the most significant and effective subjects in the context of the Eastern conception of European political history, the Eastern Question, Europe's view of Eastern and Asian societies, European states' expansionist activities.